

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านน่าอยู่ กรณีศึกษา บ้านเกาะกลาง ตำบลบางนมโค อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษา ค้นคว้า แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ เห็นว่าพอมององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องในระดับหนึ่ง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดทุนทางสังคม
2. แนวคิดเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่
3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน
4. แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง
5. ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดทุนทางสังคม

ความเป็นมาของทุนทางสังคม /กลไกการเกิดของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม (Social Capital) ได้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในการอธิบายของ Hanifan (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธุ์, 2548, น. 16) ในหนังสือ Rural School Community Centres ซึ่งได้อธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน อาทิ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (Good Will) การสร้างมิตรภาพ (Fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคล หรือครอบครัว ที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้นมา ส่วนคนที่นำทุนทางสังคมมาพูดเป็นคนแรกในทางวิชาการ ไม่ใช่ นักเศรษฐศาสตร์ แต่เป็น นักรัฐศาสตร์ เป็นอาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ชื่อโรเบิร์ต พูทน์ม ที่ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับชุมชนในอิตาลี เพราะเหตุใดอิตาลีจึงมีความแตกต่างกันมาก ระหว่างทางเหนือกับทางใต้ โดยเฉพาะภาคใต้ที่เต็มไปด้วยมาเฟีย แต่ทางภาคเหนือกลับเต็มไปด้วยความเป็นประชาธิปไตย หลังจากทำการศึกษาก็พบว่า ความแตกต่างที่สำคัญ เนื่องจากภาคเหนือ มีชุมชนที่เข้มแข็ง มีความไว้วางใจกัน (Trust) แต่ในขณะที่ทางใต้สังคมไร้ระเบียบ ฉะนั้นทุนทางสังคมในความหมายของพูทน์ม คือ “ความไว้วางใจกัน” ในต่างประเทศ เมื่อพูดถึงทุนทางสังคมจะเน้น

ไปที่เรื่อง ความไว้วางใจ แต่ประเทศไทยนั้นจะเน้นที่ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และ สุวิทย์ อิศาศวัต, บรรณาธิการ, 2546, น. 1-2)

หากมองในภาพวิถีชีวิตของสังคมไทย ทูทางสังคมได้เกิดขึ้นในสังคมไทยเป็นเวลานานแล้ว แต่เนื่องจากที่ผ่านมา ทูในทางสังคม ได้ถูกเสนอในรูปแบบที่แตกต่าง กันออกไป สำหรับคำว่าทูทางสังคมที่ปรากฏในสังคมไทยในระยะแรก ๆ นั้นยังไม่มี ความชัดเจนมากพอ แต่ก็มีนักวิชาการที่ได้ศึกษาโครงสร้างของสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ และได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์บางประการของประชาชนในชุมชนของสังคมไทย โดยในระยะแรกได้เริ่มจากท่าน อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ (อ้างถึงใน วรวิทย์ โสมรัตนพันธ์, 2546) ผู้ที่ได้กล่าวถึงและให้ความสำคัญเป็นอย่างมากในเรื่องความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชน โดยท่านได้อธิบายไว้ในกฎหมายปกครอง เกี่ยวกับสิทธิสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นเป็นชุมชนขนาดเล็ก ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชน โดยต้องมีการปกครองกันมาก ที่เรียกว่า สามัคคีธรรม นอกจากนั้น ปรีดี พนมยงค์ ยังได้เขียนหนังสือชื่อ ความเป็นอนิจจังของสังคม ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับ ประเพณีของชาวนาในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และร่วมมือร่วมใจกันในการทำนา เช่น การลงแขก ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว เป็นต้น

แนวคิดของทูทางสังคมเริ่มเป็นที่แพร่หลายในสังคมไทย ก็เมื่อเกิดปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ เมื่อปี พ.ศ. 2540 ทำให้สังคมไทยได้ย้อนมองการพัฒนาที่ก่อนหน้านี้ว่า ปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้นมีมาจากสาเหตุใด และแนวทางของการพัฒนาที่ยั่งยืนคืออะไร “ทูทางสังคม” เป็นอีกคำตอบของชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ หลังจากประเทศไทยประสบปัญหากับวิกฤตทางเศรษฐกิจและมีโครงการ การลงทุนเพื่อสังคม (Social Investment Project) (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2542) ทูทางสังคม เกิดขึ้นมาพร้อมกับความชัดเจนและการให้ความสำคัญกับสิ่งที่มีอยู่เดิมของชุมชน การพัฒนาแนวทางของกองทุนเพื่อสังคม ประกอบขึ้นด้วย 2 แนวทางคือ แนวทางแรก จัดสรรให้กับโครงการที่มีประสิทธิภาพของภาครัฐตามแผนงานโครงการที่มีอยู่แล้ว ซึ่งสามารถบรรเทาและแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมได้ด้วยความรวดเร็ว แนวทางที่สอง กระทรวงการคลังได้มอบให้ธนาคารออมสินเป็นผู้บริหารจัดการกองทุน 2 กองทุน คือ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund-SIF) และกองทุนพัฒนาเมืองในภูมิภาค (Regional Urban Development Fund-RUDF) เพื่อฟื้นฟูวิกฤตสังคม กองทุน SIF นี้เองทำให้สังคมไทยได้หันกลับมาองคุณค่าที่มีอยู่ ซึ่งเป็นทุนเดิม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล ให้แสดงคุณค่าของสิ่งที่มีออกมา

ความหมายทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่หลายฝ่ายพยายามอธิบายและให้ความหมายที่หลากหลาย ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่มิอยู่ในชุมชน การให้ความหมายจึงมีความแตกต่างกันและบริบทที่แตกต่างของผู้ให้ความหมายและประสบการณ์ในการทำงาน จะเห็นได้ว่า เอนก นาคะบุตร (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2542) ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมว่าเป็นพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนให้ชุมชนต่าง ๆ มีความสามารถในการเพิ่มทุนทางสังคมให้กับชุมชนตัวเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหาและมีความสามารถในการจัดการปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว ส่วน อมรา พงศาพิชญ์ (2543, น. 34-50) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมไว้ว่า คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวนอนและแนวตั้งระหว่างบุคคล สถาบัน และ/หรือองค์กรต่าง ๆ ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และเครือข่าย ทั้งค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีการผลิต ในระดับครอบครัว ชุมชนและประชาสังคม นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงทุนทางสังคม โดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแบบไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีเครือข่ายการตอบแทนและใช้ประโยชน์ร่วมกัน ส่วนความเห็นของ ประเวศ วะสี (2542) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมว่า เป็นการที่คนมาร่วมกัน เอาความดีมารวมกัน และเอาความรู้มารวมกัน ซึ่งทุนทางสังคมนี้จะเป็นพลังทางสังคมในการแก้ปัญหาของสังคมได้

จากความหมายที่มีผู้ให้นิยามไว้หลากหลายในเรื่องทุนทางสังคมนั้น ได้ประมวลภาพรวมความหมายที่จะนำมาใช้ในการศึกษาวิจัย โดยให้นิยามความหมายของทุนทางสังคมคือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่แสดงออกมาในลักษณะของความไว้วางใจกัน ความเชื่อถือกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันของชุมชน

รูปแบบทุนทางสังคมของสังคมไทย

เอนก นาคะบุตร (2545, น. 16-19) พบว่า หลังวิกฤตเศรษฐกิจในช่วง ปี 2541 ทุนทางสังคมไม่ได้ขาดหายไป แต่ผู้คนส่วนใหญ่อาจมองไม่เห็นและไม่เข้าใจในสิ่งที่เรียกว่า “ทุนทางสังคม” รูปแบบของทุนทางสังคม 5 รูปแบบนี้เป็นความหมายรวมของทุนทางสังคมมีดังนี้

ทุนในรูปแบบแรก คือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึกท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่รักบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมา เสียสละ ช่วยเหลือกัน ทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพัน เป็น

ทั้งที่เกิด เป็นทั้งถิ่นฐานที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของผู้คนในแต่ละเมือง

ทุนรูปแบบที่สอง คือ ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ แม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประชาชนตกงาน แต่เราก็พบว่า สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น ที่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ กลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมาจากแผ่นดิน โดยหันกลับมาหา “ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง” ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชน อันข้างเคียง

ทุนในรูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย ซึ่งพบว่าผู้นำทั้งในชนบทและในเมือง ทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวสุ ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมด ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถในระดับหนึ่งและมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กรกับองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย

ทุนในรูปแบบที่สี่ ที่ท้องถิ่นไทยและภาคประชาสังคม นำกลับมาใช้อย่างเต็มที่ และสามารถพ่วงตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ “ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ” แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤตในตัวทรัพยากรธรรมชาติอยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ตามขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่ง ได้ถูกนำมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตอยู่รอดของชุมชน

ทุนในรูปแบบที่ห้า ในทุกสังคมชนบทจะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชน ที่เรียกว่า Social Fund อยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิต และปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ในทุกศาสนา

ส่วนสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2542) มองรูปแบบของทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายในสังคมไทยได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ผูกพันแนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั้น เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิด การมองโลก ความเชื่อและจิตสำนึกที่สัมพันธ์กับบุคคลในระดับปัจเจกบุคคลชนเผ่าและเชื้อชาติได้แก่ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ตามแต่ละเชื้อชาติ เช่น การถือศีลอดของชาวมุสลิม หรือประเพณีกินเจของชาวจีน ที่ช่วยให้คน

ตั้งอยู่ในศีลธรรมและดำเนินชีวิตอย่างสมณะ ในบางพื้นที่ที่มีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีส่วนช่วยรักษา ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้และแหล่งน้ำไว้ได้อย่างสมบูรณ์

2. กฎ จารีตประเพณี อันเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ที่หล่อหลอมจากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นสำนึกร่วมของคนในชุมชนที่มุ่งสร้างระบบขึ้นมาเพื่อดูแลควบคุมชุมชนให้ดำเนินชีวิตไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดของคนในชุมชนนั้น ๆ

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสั่งสมมา เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน ศิลปหัตถกรรมและการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้เหล่านี้กลั่นกรองจากประสบการณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งและแนบแน่นกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก

4. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนอันได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติโบราณวัตถุ ซึ่งถือเป็นมรดกตกทอด จากปู่ ย่า ตา ทวด คนรุ่นหลังมีหน้าที่ต้องปกป้อง รักษา ทะนุบำรุง ทั้งแหล่งน้ำ ผืนดิน ผืนป่า แร่ธาตุที่เกี่ยวข้องกับวิถีแห่งการดำรงชีพของชุมชนเกษตรกรรม ส่วนโบราณสถาน โบราณวัตถุ นั้น มีความหมายในด้านจิตใจที่สำนึกผูกพันในเชิงประวัติศาสตร์ของชนชาติมากกว่าความหมายในเชิงธุรกิจ

5. ระบบความสัมพันธ์ ของคนในชุมชนที่มีลักษณะของระบบครอบครัว เครือญาติ มีความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่กัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในยามตกทุกข์ได้ยาก เช่น ระบบเอื้อมือเอื้อแรงกัน การลงแขกเกี่ยวข้าว การผูกเสี่ยวในภาคอีสานและใต้ ความสัมพันธ์อันอบอุ่นนี้ จะเป็นโครงสร้างอันสำคัญที่จะยึดโยงชุมชนไว้ให้เข้มแข็งไม่แตกสลายโดยง่าย

6. ทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสร้างเสริมชุมชนให้เข้มแข็ง แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่หนึ่ง ผู้นำชาวบ้าน พระ ผู้อาวุโส ผู้นำเกษตรกรรม ปราชญ์ชาวบ้าน เหล่านี้มีความสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน การเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพึ่งตนเอง อันเป็นเงื่อนไขของความเข้มแข็งของชุมชน ส่วนกลุ่มที่สอง กลุ่มองค์กรชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเป็น กลุ่มความคิด กลุ่มอาชีพ กลุ่มศาสนา เพื่อทำกิจกรรมอันเกิดประโยชน์แก่ชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้านทอดผ้า กลุ่มเยาวชนด้านยาเสพติด คณะกรรมการรักษาป่าต้นน้ำ องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ ถือเป็นกลุ่มในภาคประชาคมที่สามารถขยายเครือข่ายให้กว้างขวาง และเข้มแข็งได้ต่อไป

จากการศึกษารูปแบบทุนทางสังคมที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า รูปแบบทุนทางสังคมก็คือ สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนที่มีอยู่ในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของจิตวิญญาณ ระบบคุณค่า การสำนึกรักท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญา กฎ จารีต ประเพณี ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล การจัดการกองทุนต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมทั้งสิ้น ในการศึกษา

ครั้งนี้รูปแบบทุนทางสังคมที่จะนำมาใช้ก็จะมองในลักษณะของความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นหลัก โดยมองรูปแบบของทุนทางสังคมในทุกรูปแบบที่กล่าวมา นำมาใช้เป็นแนวทางของการศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ผ่านการดำเนินชีวิตและการทำกิจกรรมที่ทำให้เกิดหมู่บ้านน่าอยู่

กรอบความคิด/กระบวนการทุนทางสังคม

จากความหมายและรูปแบบของทุนทางสังคมที่ได้ศึกษามานั้น วรุฒิ โรมรัตนพันธ์ (2548, น. 82-83) กล่าวว่าทุนทางสังคมประกอบด้วย “ระบบคิดและวิธีปฏิบัติ” ซึ่งนำไปสู่การสร้างกระบวนการทุนทางสังคม โดยกรอบคิดของทุนทางสังคมนี้ จะทำให้การศึกษาเรื่องกระบวนการทุนทางสังคมมีความชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

1. เพื่อเป็นการจัดระบบความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นหมวดหมู่ ที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จากที่เคยหลากหลาย มีทั้งรูปธรรมและนามธรรม การพิจารณาทุนทางสังคมในมิติที่เป็นกระบวนการ จะทำให้การอธิบายสามารถครอบคลุมความหมายของทุนทางสังคมได้

2. เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการบูรณาการความหมาย และแนวความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่ยังอยู่อย่างกระจัดกระจายให้มีจุดร่วมในการอธิบาย

3. เพื่อจัดระบบความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นหมวดหมู่ในรูปของกระบวนการบูรณาการความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นระบบเดียวกัน วรุฒิ โรมรัตนพันธ์ (2548, น. 84-85) ได้นำกรอบความคิดของทุนทางสังคมมาใช้ในการศึกษากระบวนการทุนทางสังคม โดยได้แบ่งกรอบคิดการศึกษาทุนทางสังคมในรูปของกระบวนการ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน มีดังนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม

1. ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าว จะมีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบันหรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้นระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจาก สิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าวได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน มีความสามัคคีกัน ฯลฯ เป็นต้น

2. ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั่นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบันหรือชุมชน มีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้ สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเชื่ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

3. ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิก มีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าว อาจอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปแบบกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอาแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยมีทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

ส่วนที่ 2 ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ

ในส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการนี้ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากรหรือนักวิชาการภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอก ที่มีผลกระทบต่อบรรยากาศ และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

จากความเป็นมา ความหมาย รูปแบบ และกระบวนการของทุนทางสังคมที่กล่าวมา ทำให้ทราบว่า ทุนทางสังคม คือ พลังต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เป็นทุนเดิมของชุมชนที่สามารถนำมาช่วยให้ปัญหาวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้รับการบรรเทาเบาบางลงได้ ซึ่งเป็นการหันมามองคุณค่าที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรมนุษย์ ที่มีจิตวิญญาณของความรัก และความ เป็นชุมชนแฝงอยู่ เป็นองค์ประกอบที่มีอยู่ในตัวบุคคล เป็นจิตสำนึก เป็นความสามารถที่แสดงออกมา องค์ประกอบทางภูมิปัญญา ที่มีการสั่งสมมานาน และถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นด้วยการเรียนรู้ของชุมชน องค์ประกอบทางทรัพยากรธรรมชาติ ที่ช่วยหนุนให้องค์ประกอบด้านต่าง ๆ มีศักยภาพในการใช้งาน ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลของทุนทางสังคมก็คือ “กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมจากฐานราก”

ในการศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่ทำให้เกิดการพัฒนามุ่บ้านน่าอยู่ในครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งที่จะศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่มีในการจัดทำมู่บ้านน่าอยู่ ตั้งแต่เริ่มต้น ความคิดของการจัดทำมู่บ้านน่าอยู่ จนถึงผลสำเร็จที่ได้ดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ การวิเคราะห์กระบวนการทุนทางสังคมในการศึกษาครั้งนี้ จะอาศัยกรอบคิด และกระบวนการทุน

ทางสังคมที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นกรอบของการศึกษาระบบการ ซึ่งการวิเคราะห์กระบวนการก็เริ่มการวิเคราะห์ตั้งแต่ระดับปัจเจกชน เพื่อศึกษาให้เห็นถึงระบบคิด และวิธีการปฏิบัติของคนในชุมชน นอกจากนี้แล้ว ก็จะมุ่งไปที่ระดับกลุ่มของการรวมตัวกัน โดยพิจารณาการกระจายทรัพยากรหรือทุนประเภทต่าง ๆ ในแต่ละระดับของกลุ่มเป้าหมายนั้น มีลักษณะใด วิเคราะห์ความเชื่อมโยงของความเกี่ยวพันระหว่างวิถีคิดกับวิถีปฏิบัติของปัจเจกชนและกลุ่มเป้าหมาย

2. แนวคิดเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่

ความหมายเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่

โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ (มูลนิธิชุมชนไท, ม.ป.ป., น. คำนำ) ได้ให้ความหมายของเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ หมายถึง การที่ประชาชนอาศัยอยู่เมืองได้อย่างมั่นคง ปลอดภัย มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม มีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกัน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมกับการจัดการเมืองที่ให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์

ส่วนสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545, น. 12) ได้ให้ความหมายของเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ คือ เมืองที่คนในชุมชนอยู่อย่างมีความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีการศึกษา เข้าถึงบริการสาธารณสุข มีเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง มีวัฒนธรรมภูมิปัญญา และจารีตประเพณีของตน

สำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544, น. 52) ได้ให้ความหมายแนวคิดและนโยบายการพัฒนาเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาที่เป็นองค์รวม ยึดคนเป็นศูนย์กลาง อาศัยความเข้มแข็งของชุมชนเป็นฐานรากในการพัฒนา มุ่งให้เกิดความสงบ สะอาด ปลอดภัย มีระเบียบวินัย มีเศรษฐกิจฐานรากเข้มแข็ง มีระบบบริหารที่ดี ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี วิถีชีวิตดี มีความสุข และที่สำคัญการทำเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ ต้องอาศัยพลังการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนอย่างแท้จริง ต่อเนื่อง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย

ส่วน ไชยยันต์ กัมปนาทแสนยากร (2538, น. 1) ได้ให้ความหมายของ เมืองน่าอยู่ หมายถึง เมืองที่มีการสร้างสรรค์ และปรับปรุงสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพและสังคมอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการขยายแหล่งทรัพยากรของชุมชน โดยให้ประชาชนในชุมชนนั้นมีส่วนร่วมและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เกี่ยวกับการดำเนินวิถีทางของชีวิต เพื่อให้ได้ศักยภาพและคุณภาพชีวิตที่ดีที่สุด

จากความหมายที่ได้กล่าวมาโดยรวมนั้นจะเห็นได้ว่า การเป็นเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่นั้นจะต้องเป็นเมืองชุมชนที่มีระบบโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภคและสาธารณูปการรองรับอย่างเหมาะสมกับขนาดของเมืองและชุมชน ทำให้เกิดความสะดวกสบายในการอยู่อาศัยและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันอย่างมีความสุข มีสิ่งแวดล้อมที่ปราศจากมลพิษ มีสังคม วัฒนธรรมที่ดีงาม มีโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดี มีระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพน่าเชื่อถือและโปร่งใสภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินการให้เมืองและชุมชนน่าอยู่

การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้กำหนดพื้นที่ศึกษาเป็นระดับหมู่บ้าน จึงได้ให้ความหมายที่ได้ประมวลมาจากความหมายที่กล่าวมาแล้วเพื่อให้เห็นภาพความน่าอยู่ของหมู่บ้านและเพื่อนำไปวิเคราะห์หมู่บ้านน่าอยู่ จึงให้ความหมายว่า หมู่บ้านน่าอยู่ หมายถึง หมู่บ้านที่มีการบริหารจัดการให้เกิดสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมที่ดี มีกระบวนการเสริมสร้างความรู้ของคนในหมู่บ้านให้เกิดความตระหนักและจิตสำนึกที่สนับสนุนให้ประชาชนเกิดความร่วมมือ ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ โดยมุ่งสร้างเน้นด้าน สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพชุมชนให้ดี เป็นที่พอใจของคนในหมู่บ้าน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในหมู่บ้านให้ดีขึ้น โดยมีเป้าหมายให้เกิดความอยู่ดีมีสุข

ปรัชญา/กรอบแนวคิดเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่

การพัฒนาเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจและยึดถือในหลักการกรอบคิดและปรัชญา 2 ปรัชญาหลักคือ ประการแรก ความเป็นเมืองน่าอยู่นั้นต้องเป็นความน่าอยู่ของชาวเมือง/ชุมชนนั่นเอง ประการที่สอง ความน่าอยู่หรือความไม่น่าอยู่ ทั้งสองประการย่อมเป็นอนิจจัง วันนี้อาจน่าอยู่ แต่พรุ่งนี้พลเมืองของเมือง/ชุมชนนั้น อาจต้องการให้น่าอยู่ยิ่งกว่าเดิม หรือวันนี้ไม่น่าอยู่แต่รุ่งขึ้นอาจเห็นว่าการน่าอยู่ดีอยู่แล้ว (เพราะเริ่มเคยชิน) ก็ได้ แต่โดยความเป็นพลเมืองที่เป็นมนุษย์ การพัฒนาจึงน่าจะมีจุดหมายเพียงด้านเดียวคือ เปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้นเท่านั้น หรืออีกนัยหนึ่งคือ “การพัฒนาความเป็นเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่” จะเป็นกระบวนการทั้งหมดที่เกิดขึ้น-คงอยู่-ดับไปของกิจกรรมต่าง ๆ และเกิดขึ้นใหม่อีกอย่างไม่สิ้นสุด จึงไม่ต้องมีการประเมินความสำเร็จในตอนสิ้นสุดโครงการ แต่ต้องการ การติดตามเฝ้าดู ความสุข ความพึงพอใจของพลเมืองเจ้าของเมือง/ชุมชนนั้น ตลอดจนผู้มาเยือนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงเป็นระยะ ๆ เท่านั้น (ลือชา วรรัตน์, 2543, น. 9)

ส่วนกรอบคิดเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่นั้นมีอยู่ว่า เป็นกระบวนการพัฒนาที่เป็นองค์รวมยึดคนเป็นศูนย์กลาง ยึดพื้นที่ ยึดชุมชน อาศัยความเข้มแข็งของชุมชนเป็นฐานรากการพัฒนา และ

การมีส่วนร่วมจากคนทุกกลุ่ม ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547, น. 9) จากหลักปรัชญา และกรอบแนวคิดดังกล่าวมา ต้องทำความเข้าใจว่า ความเป็นเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ แต่ละแห่งย่อมมีความแตกต่างไปตามศักยภาพความพร้อม อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรมค่านิยมของสังคม นั้น ๆ และเป็นความต้องการ ความพึงพอใจของชาวเมืองชาวชุมชนนั้น เป็นผู้ร่วมกันกำหนด เมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่มีลักษณะเป็นพลวัตร กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง การพัฒนาเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ เป็นกระบวนการที่ต้องมีความเคลื่อนไหว และสามารถปรับเปลี่ยน ปรับปรุงให้ดีขึ้นได้เรื่อย ๆ ด้วยกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่อง

ผู้ศึกษาจะได้นำไปวิเคราะห์ให้เห็นถึงเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ที่พื้นที่หมู่บ้านเกาะกลาง ทำว่าเข้ากับหลักปรัชญาและกรอบแนวคิดในเรื่องเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่หรือไม่

องค์ประกอบเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่

ทั้งนี้ภายใต้กรอบแนวคิดและหลักการพื้นฐานดังกล่าว สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2547, น. 10-11) ได้สรุปให้เห็นเป็นภาพรวม องค์ประกอบของเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ ที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม และมีชุมชนเข้มแข็งเป็นรากฐานในการพัฒนาประกอบด้วย 4 องค์ประกอบที่สำคัญได้แก่

1. ความน่าอยู่ จะมีความหมายครอบคลุมทั้งด้านการมีสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี สังคมเข้มแข็ง มีความสงบ สะอาด ปลอดภัย มีระเบียบวินัย คนมีคุณภาพชีวิตที่ดี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ดี มีความสุข

2. มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลให้ชุมชนเข้มแข็ง มีการสืบทอดรักษาและปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนพัฒนาต่อยอดให้เกิดเทคโนโลยีที่เหมาะสม นำมาใช้เป็นประโยชน์กับการผลิตและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. การมีเศรษฐกิจรากฐานที่เข้มแข็ง สมดุล มีภูมิคุ้มกัน สามารถเพิ่มรายได้และการทำงานทำด้วยการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ที่เชื่อมโยงสู่ตลาดภายในและภายนอกประเทศรวมทั้งการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และพัฒนาให้เกิดความเชื่อมโยงชนบทและเมือง

4. การมีระบบการบริหารจัดการที่ดี มีประสิทธิภาพ โปร่งใส เป็นธรรม ตรวจสอบได้ ประชาชนและภาคประชาสังคมมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา

ส่วนทางด้าน สรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม (2543, น. 11) กล่าวว่า แนวคิดเรื่องเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ มุ่งพัฒนาเป็นศูนย์กลางและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนให้ดีขึ้น โดยมีหลักการสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

ประการแรก คือ การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการร่วมตัดสินใจ ร่วมทำงาน ร่วมกำหนด รูปแบบการพัฒนา การมีส่วนร่วมนี้เป็นเรื่องที่เน้นในกระบวนการแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และสืบเนื่องมาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 การที่ประชาสังคมจะมีส่วนร่วมได้ต้องมีรากฐานของสังคมชุมชนที่เข้มแข็งในทุกระดับ ปัจจัยที่มีความสำคัญที่สุดในการนำนโยบายเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ไปสู่การปฏิบัติ ทั้งในเรื่องความรับผิดชอบ การมีจริยธรรม มีคุณธรรม การมีวินัย การไม่ละเมิด การเคารพกติกาอันจะเป็นพลังขับเคลื่อน กระบวนการพัฒนาเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ ให้มีความก้าวหน้าไปด้วยดี

ประการที่ 2 คือด้านกายภาพ การมีระบบผังเมือง มีพื้นที่สีเขียวอย่างเหมาะสม มีความเป็นระเบียบ มีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมถึงโครงสร้างพื้นฐานที่จะเอื้ออำนวยต่อ คุณภาพชีวิตที่ดีและเอื้ออำนวยต่อประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ซึ่งครอบคลุมทั้งเศรษฐกิจของเมือง ที่หลากหลาย สนับสนุนคุณภาพของการพัฒนาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ควบคู่ไปกับการสร้างความมั่นคงและโอกาสในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนจนและผู้ด้อยโอกาส

ประการที่ 3 คือการบริหารจัดการที่ดี เป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่จะทำให้องค์ประกอบทั้งหมด ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับวัฒนธรรมกับวิถีการดำรงชีวิต มีความรับผิดชอบต่อสังคม มีความโปร่งใส สร้างภูมิคุ้มกันที่ดี ป้องกันการทุจริตประพฤติมิชอบ และเอื้ออำนวยให้ ทิศทางการพัฒนาของเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ ให้เป็นไปเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ ความอยู่ดีมีสุขของประชาชน

ส่วน วิษณุ พูลสุข (2543, น. 78) กล่าวว่า ผลการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง เมืองน่าอยู่ด้วยพลังท้องถิ่น ภายใต้แนวคิดเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ สรุปได้ว่าเป็นกระบวนการที่ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับผิดชอบ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ วิธีการที่ดีที่สุดก็คือ การเรียนรู้ สร้างกระบวนการทำงานแบบไทย ๆ ของเราเอง โดยใช้วิธีการพัฒนาแบบองค์รวมเป็นหลัก สนับสนุนการมีส่วนร่วมทุกภาคีการพัฒนา ซึ่งเป็นภาคีจากส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่น NGOs ภาคธุรกิจเอกชน และที่สำคัญที่สุดคือประชาชน ประชาคมและท้องถิ่นจะเป็นผู้เริ่มสร้างกระบวนการเรียนรู้ การหาศักยภาพของชุมชน การทำความเข้าใจความต้องการอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาเมืองและชุมชนน่าอยู่ จะครอบคลุมองค์ประกอบ 3 ประการคือ

1. ความน่าอยู่ (Livability) ในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

2. การพัฒนาแบบองค์รวม

3. การบริหารจัดการที่ดี

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาเมืองและชุมชนน่าอยู่ไม่ได้ครอบคลุม ด้านกายภาพของเมืองเท่านั้น แต่ครอบคลุมองค์ประกอบการพัฒนาในทุกภาคส่วน ทั้งด้านคุณภาพชีวิต การบริหารจัดการ เพื่อให้เกิดธรรมาภิบาล ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ การเสริมสร้างขีดความสามารถของท้องถิ่นและชุมชนในการพัฒนาด้วยตนเอง เพื่อสร้างความภาคภูมิใจของคนในสังคม ในการที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีโอกาสทางการศึกษา มีโอกาสในการทำงาน ทำให้คนในชุมชนและท้องถิ่นทุกกลุ่มได้รับประโยชน์ของการพัฒนาได้เท่าเทียมกัน

ส่วนองค์การอนามัยโลก (อ้างถึงใน ไซยยันต์ กัมปนาทแสนยากร, 2538, น. 3-4) ได้กล่าวถึงลักษณะของเมืองน่าอยู่ ไว้ 11 ประการดังนี้

1. การรักษาความสะอาดด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพ รวมทั้งคุณภาพของที่อยู่อาศัย
2. ระบบนิเวศน์ ที่ยึดโยงการอยู่ร่วมกันระหว่าง พืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม ที่สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล อย่างยั่งยืน
3. ชุมชนมีความเกื้อกูลไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน
4. ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ในการกำหนด ควบคุมและตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องที่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต สุขภาพอนามัยและความกินดีอยู่ดี
5. การสนองตอบความจำเป็นพื้นฐาน (อาหาร, น้ำ, ที่พักอาศัย, รายได้, ความปลอดภัย และการมีงานทำ)
6. มีกลไกระดมความคิด ประสพการณ์และทรัพยากร อันหลากหลายจากการประสานงาน การติดต่อ และการทำงานร่วมกับชุมชน
7. เป็นเมืองที่มีระบบเศรษฐกิจที่หลากหลาย มีชีวิตชีวาและมีนวัตกรรมอยู่เสมอ
8. เสริมสร้างการเชื่อมโยงมรดกทางวัฒนธรรม สภาพทางชีวภาพอันดีงาม รวมทั้งเอกลักษณ์ของกลุ่มชนในชุมชนของแต่ละชุมชน
9. ให้มีรูปแบบการดำเนินงานที่สามารถขับเคลื่อนโครงการให้บรรลุเป้าหมายโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
10. ให้มีระบบการให้บริการ ดูแลความเจ็บป่วย ที่เหมาะสมสำหรับประชาชนทุกคน
11. มีสภาวะสุขภาพของชุมชนในระดับดีมาก คือ มีสุขภาพอนามัยในระดับสูงและอัตราการเจ็บป่วยในระดับต่ำ

จากการศึกษาลักษณะและองค์ประกอบต่าง ๆ ของเมื่อนำอยู่ ชุมชนนำอยู่ จะสังเกตเห็นได้ว่า ลักษณะโดยรวมจะกล่าวถึงเรื่องของความนำอยู่ในมิติทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาวะชุมชน และโครงสร้างพื้นฐาน ถ้ามีสิ่งเหล่านี้ครบพร้อมเพียงก็ทำให้พื้นที่นั้น ๆ เป็นพื้นที่ที่น่าอยู่ ประเด็นความนำอยู่เหล่านี้ ผู้ศึกษาจะได้นำไปเป็นกรอบวิเคราะห์ถึงความนำอยู่ โดยยึดตามภาพรวมที่ได้กำหนดออกมาในมิติต่าง ๆ เพื่อให้เห็นได้ว่าบ้านเกาะกลางเป็นชุมชนที่น่าอยู่ตามที่ชุมชนต้องการได้หรือยัง

หลักการสำคัญในการพัฒนาเมื่อนำอยู่

มูลนิธิชุมชนไท (ม.ป.ป., น. 8-9) ได้กล่าวถึงหลักการสำคัญของการพัฒนาเมือง/ชุมชนให้น่าอยู่ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ชุมชนและท้องถิ่นควรเป็นแกนหลัก เป็นจุดเริ่มต้น เป็นเจ้าของ เป็นผู้ริเริ่มของกระบวนการพัฒนาเมือง/ชุมชนที่เรียนรู้ ดำเนินการและจัดการร่วมกัน ชุมชนเป็นแกนหลักในการพัฒนาพื้นที่ของตน
2. กระบวนการพัฒนาควรเกิดขึ้นจากพื้นฐานของข้อมูลและข้อเท็จจริงในพื้นที่เป็นหลัก แทนการเริ่มต้นจากแผนพัฒนา ควรสนับสนุนให้ชุมชนเป็นแกนหลักในการจัดทำแผนพัฒนาของตน ตลอดจนประสานแผนและงบประมาณของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สนับสนุนการพัฒนาอย่างสร้างสรรค์
3. ใช้กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ประสานประโยชน์ให้เกิดกับคนทุกกลุ่มอย่างเป็นธรรมและทั่วถึง โดยมุ่งเน้นกระบวนการและผลลัพธ์ที่ทำให้เกิดสมดุล ระหว่างผลทางเศรษฐกิจและสังคม เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา
4. การพัฒนาจะต้องมีลักษณะเป็นองค์รวม มีความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเชิงเศรษฐกิจ กายภาพ สังคมและสิ่งแวดล้อม มีพลังของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา
5. การพัฒนาควรนำไปสู่ระบบ รูปแบบ แนวทางและวิธีการของการจัดการเมือง/ชุมชนร่วมกันอย่างมีส่วนร่วม โดยชุมชนและประชาสังคมเป็นแกนหลักในการมีบทบาทต่อการพัฒนาท้องถิ่นของตน และองค์กรท้องถิ่นเป็นผู้สนับสนุน ส่งเสริมอันจะนำไปสู่การสร้างธรรมาภิบาลในการสร้างเมืองให้น่าอยู่ และการจัดการท้องถิ่นร่วมกันต่อไป

วิธีการดำเนินการนั้น ควรมุ่งเน้นการเพิ่มศักยภาพของภาคประชาชน เชื่อมโยงให้เกิดเครือข่าย ซึ่งจะเริ่มจากชุมชน กลุ่มที่ด้อยโอกาสของเมืองและประชาสังคม โดยใช้กิจกรรมโครงการที่เป็นรูปธรรมเป็นเครื่องมือในการจัดกระบวนการให้คนในชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นได้

ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันเรียนรู้และปรับบทบาท ตลอดความสัมพันธ์ด้วยการปฏิบัติจริง จากหลักการของการพัฒนาเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ ที่เน้นการพัฒนาผ่านคนในชุมชนเอง ทุกอย่างต้องเริ่มจากคนในชุมชนมาร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สิ่งเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ โดยผ่านกิจกรรมที่เป็นผลให้ทุกคนได้รับประโยชน์ เป็นผลสำเร็จ แต่ที่มากกว่านั้นการที่คนในชุมชนสามารถ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ด้วยกันผลสำเร็จที่มากกว่านั้น คือ การได้คน ได้ใจคนซึ่งเป็นบันไดที่จะก้าวไปสู่การพัฒนาในเรื่องอื่น ๆ ได้อย่างสำเร็จ

ทั้งหมดที่กล่าวมา สรุปได้ว่าเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ เป็นกระบวนการบริหารจัดการชุมชนที่มีประชาชนเป็นฐานหลักของการพัฒนา โดยมุ่งให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดี ทำให้เกิดความอยู่ดีมีสุขในพื้นที่เมือง /ชุมชนหรือประชาสังคมนั้น ๆ โดยคำนึงถึงหลักการมีส่วนร่วมและการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีภาคีหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องมุ่งสนับสนุนให้ชุมชนต่าง ๆ เกิดความเข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองในการบริหารจัดการชุมชนตามหลักธรรมาภิบาลร่วมกันได้ เพื่อสร้างความน่าอยู่ในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สภาวะชุมชน อย่างยั่งยืนต่อไป

3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

“ชุมชน” เป็นคำที่บัญญัติใช้ในภาษาไทยอย่างเป็นทางการ เมื่อไม่นานมานี้ จะเห็นได้จากไม่ได้บัญญัติไว้ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 เพิ่งบัญญัติไว้ครั้งแรกในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (สนธยา พลศรี, 2545, น. 20) ชุมชนไม่ใช่คำที่ใช้เรียกหน่วยทางสังคมที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมในสังคมไทย จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในส่วนที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ศิลาจารึกสมัยสุโขทัย พงศาวดาร กฎหมายตราสามดวง รวมถึงตราสารต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นโต้ตอบกันระหว่างศูนย์กลางของรัฐในกรุงเทพฯ กับบรรดาหัวเมืองในมณฑลภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชการที่ 7) ไม่พบว่ามีการใช้คำว่า “ชุมชน” ในการเรียกหน่วยทางสังคมที่มีความหมายเดียวกับชุมชน แต่ได้พบการใช้คำว่า บ้าน ถาน บาง กว๊าน และตำบล ในการระบุถึงหน่วยทางสังคมในระดับที่เป็นชุมชน (สายนต์ ไพรัชญกิจ, 2546)

ชุมชนเป็นทั้งกลุ่มคนและพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนา คำว่า “ชุมชน” ในภาษาไทยในปัจจุบัน เป็นศัพท์บัญญัติมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Community ซึ่งสันนิษฐานว่าเริ่มใช้กันแพร่หลายในประเทศไทยโดยนักวิชาการและข้าราชการไทยที่ไปศึกษาทางด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา การพัฒนาท้องถิ่น การพัฒนาชนบทและการพัฒนาชุมชนในประเทศตะวันตก Community ที่ให้ความหมายว่า “ชุมชน” ซึ่งบางครั้งได้ให้ความหมายที่ให้ความเข้าใจถึง

“การรวมตัวของคน” เท่านั้น ถ้าพิจารณาคำในภาษาอังกฤษ “com” มีความหมายที่ลึกซึ้ง ซึ่งมีความหมายเท่ากับคำว่า “together” ที่ให้ความหมายว่า “ร่วมกัน ไปด้วยกัน” และจะมีคำที่มีความหมายคล้ายและใกล้เคียง เช่น communal หมายถึง ของชุมชน เพื่อชุมชน common หมายถึง ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย และคำว่า commune ซึ่งให้ความหมายว่า ความรู้สึกผูกพัน ใกล้ชิด (ปาริชาติ วลัยเกียรติ และคณะ, 2543, น. 25)

ในเรื่องของชุมชนถ้ามองให้เห็นภาพและคำว่า “ชุมชน” เป็นสิ่งคุ้นเคยทำให้เกิดมโนภาพในการมองคำว่าชุมชนที่ดีความหมายได้แตกต่างกันออกไป อาจจะชัดเจนที่สุดในรูปของอาณาบริเวณ เช่น หมู่บ้าน ถิ่นฐานบ้านเกิด ชนเผ่า หมู่เหล่า ฯลฯ อาจจะเห็นเป็นรูปแบบของการรวมกลุ่ม การรวมคน การรวมพื้นที่ การรวมความผูกพัน และการใช้ประโยชน์ร่วม อาศัยการเชื้ออาหาร ซึ่งจะมองความหมายได้แตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นการมองผ่านด้านปรัชญา สังคมวิทยา จิตวิทยา เหล่านี้หากมองความหมายของชุมชนในประเด็นดังกล่าวก็สามารถมองได้ ในบางครั้งความหมายของชุมชนอาจมีทั้งรูปธรรมและนามธรรม ก็ใช้ความหมายมีความแตกต่างกันออกไป

ความหมายของชุมชน

ความหมายของ “ชุมชน” จากการศึกษาได้มีผู้รู้ นักวิชาการ หลายคนได้ให้ความหมายในเรื่องชุมชนที่แตกต่างกันออกไป โดยแต่ละความหมายได้มองผ่านบริบทที่แตกต่างกัน แต่ความหมายที่ต่างกันอย่างได้มีจุดที่เหมือนกันในเรื่องของการรวมกัน เพื่อประโยชน์และเป้าหมายเดียวกัน การรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของในการรวมกลุ่ม ซึ่งความหมายที่ต่างกันอย่างนี้ได้ความหมายที่แสดงให้เห็นแต่ละมิติที่มองความเป็นชุมชน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2538, น. 272) ได้ให้ความหมายของชุมชน หมายถึง หมู่ชน กลุ่มคน ที่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน

พจนานุกรม Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (อ้างถึงใน กวีพัฒน์ สุขแจ่ม, 2547, น. 41) ได้ให้ความหมายของชุมชนหมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีศรัทธา ความเชื่อ เชื้อชาติ การงาน หรือมีความรู้สึกนึกคิด ความสนใจที่คล้ายคลึงกัน มีการเกื้อกูลการเป็นอยู่ร่วมกัน

ส่วน สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2525, น. 6) ได้ให้ความหมายของ ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งและปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้และสามารถแก้ไขปัญหาล้วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

นอกจากนี้แล้ว ประเวศ วะสี (2540, น. 33) ก็ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มารวมตัวกัน หรือมาติดต่อสื่อสาร มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการ เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ ชุมชนมีทั้งที่เป็นกลุ่มขนาดเล็กไม่กี่คน ไปจนถึงชุมชนขนาดใหญ่ ทั้งโลก หรืออาจเกิดขึ้นในสถานที่ และสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น ในครอบครัว ในที่ทำงาน ในแวดวงวิชาการ ในหมู่สงฆ์ ชุมชนทางอากาศ เพราะใช้วิทยุติดต่อสื่อสารกัน ชุมชนทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

จากการให้ความหมายของชุมชนที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การให้ความหมายนั้นมองความเป็นชุมชนในด้านการรวมกลุ่ม มีทั้งที่กำหนดอาณาเขตและไม่ได้กำหนด เป็นความหมายที่ไม่ได้กำหนดตายตัวว่าจริง ๆ ชุมชนคืออะไร ซึ่งอาจพิจารณาได้หลายมิติแล้วแต่ผู้มองจะนิยามความหมายออกมา แต่ทั้งหมดก็มองความเป็นชุมชนที่ให้ความหมายในเรื่องการเกื้อกูลกันและกันของคนในชุมชน ซึ่งถ้าจะสรุปความหมายของชุมชนในทัศนะของผู้ศึกษา ชุมชน หมายความว่า การรวมตัวของกลุ่มคน ที่มีเป้าหมายร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน ภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์เหมือนหนึ่งเป็นพวกเดียวกัน มีการติดต่อสื่อสาร มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เพื่อให้การรวมตัวของกลุ่มคน ได้ดำเนินการบางอย่าง ได้อย่างประสบผลสำเร็จ

ลักษณะความเป็นชุมชน

จากความหมายของชุมชนที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าชุมชนสามารถ บอกถึงลักษณะความเป็นชุมชนได้เป็นอย่างดี สนธยา พลศรี (2545, น. 22) ได้จำแนกลักษณะของชุมชนไว้ ดังนี้

1. เป็นการรวมกันของกลุ่มคน (Group of People) ในรูปของกลุ่มสังคม (Social Group) โดยสมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันทางสังคม มีความเอื้ออาทรต่อกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน
2. สมาชิกของชุมชนมีลักษณะทางประชากรศาสตร์ เช่น โครงสร้างของประชากร ประกอบด้วย เพศ อายุ อัตราการเกิด อัตราการตาย การอพยพโยกย้ายถิ่น
3. มีอาณาบริเวณ (Area) สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย หรือเป็นที่ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิก และกลุ่มสังคม ส่วนขนาดของชุมชนอาจมีทั้งขนาดเล็ก และขนาดใหญ่ โดยขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในกลุ่มสังคม และขนาดของอาณาบริเวณเป็นสำคัญ
4. มีลักษณะเป็นการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization เพื่อควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิก เช่น บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) สถาบันทางสังคม (Social Institution) และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน

5. สมาชิกมีความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) คือ มีการติดต่อสัมพันธ์กัน มีความสนใจทางสังคมร่วมกัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน และมีความสัมพันธ์กันแบบพบปะกันโดยตรง (Face to Face) ซึ่งจะนำไปสู่การใช้ชีวิตในด้านต่าง ๆ ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ หรือแบบตัวใครตัวมัน

6. สมาชิกมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการดำรงชีวิตร่วมกัน

7. สมาชิกได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน

8. สมาชิกมีระบบการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน

จากที่กล่าวมาได้แสดงให้เห็นชัดในเรื่องของลักษณะชุมชนตรงที่ว่า ความเป็นชุมชนไม่ว่าจะอยู่ในนิยาม ความหมาย หรือรูปแบบของชุมชนแบบใด โดยรวมแล้วความเป็นชุมชนก็ได้แสดงออกมาให้เป็นภาพในลักษณะที่ไม่ต่างกันมากนัก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าจะมองชุมชนในลักษณะใด

Jim Ife (อ้างถึงใน กวีพัฒน์ แจ่มสุข, 2547, น. 46-47) ได้อธิบายลักษณะความเป็นชุมชนว่า ชุมชนเป็นองค์กร หรือหน่วยทางสังคม ที่มีลักษณะหรือองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน 5 ประการ คือ

1. ชุมชนมีขนาดที่ไม่เกินความสามารถของมนุษย์ (Human Scale) กล่าวคือ ชุมชนต้องมีขนาดที่พอประมาณ เพราะถ้ามีความใหญ่โตจนเกินไปจะทำให้มีโครงสร้างที่ไม่กระชับ (Imperialized) และมีการรวมศูนย์ (Centralized) ความเป็นชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ซึ่งขนาดของชุมชนมักมีขนาดอยู่ในระดับที่สมาชิกแต่ละคนสามารถทำความรู้จักมักคุ้นกับคนอื่น ๆ ได้เท่าที่ต้องการ และก็ต้องเป็นขนาดที่ทุกคนในชุมชนนั้นสามารถเข้าถึง และมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวมโดยไม่มีอุปสรรค และชุมชนต้องมีโครงสร้างไม่ใหญ่โตเกินกว่าที่สมาชิกจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีอำนาจควบคุมความเป็นไปของชุมชนได้ ซึ่งในความเป็นจริงเราไม่สามารถระบุตัวเลขเฉพาะเจาะจงลงไปได้ว่า จะต้องมีคนจำนวนเท่าไร บางครั้งก็อาจจะเป็นเพียงกลุ่มคนจำนวนไม่กี่คน จนไปถึงเป็นพันเป็นหมื่น หรือจำนวนที่มากในระดับประเทศก็ได้

2. ความเป็นตัวตนและความเป็นเจ้าของ (Identity and Belonging) ในความเป็นชุมชนโดยทั่วไปมักมีความเป็นสาระเกี่ยวกับความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) แผงอยู่หรือไม่ก็มีการยอมรับและเห็นคุณค่ารวมกันภายในกลุ่ม อันเป็นที่มาของคำว่า เป็นสมาชิกของชุมชน (Member of the Community) มีความหมายครอบคลุมคำว่า ความเป็นเจ้าของ (Belonging) การยอมรับจากคนอื่น (Acceptance) ความจงรักภักดีและการยอมรับในความมุ่งหมายของกลุ่มด้วยความเต็มใจ (Allegiance and Loyalty) ซึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือสมาชิกของชุมชนนั้นแยกไม่ได้จากความรู้สึกในเรื่องความมีตัวตน (Identity) ความเป็นชุมชนมักจะแทรกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง

ของความเป็นตัวตนในปัจจุบัน เนื่องจากสถาบันชุมชนที่เคยเอื้อต่อการแสดงตัวตนของคนในอดีตได้คลาย/ลดความสำคัญลงไปมากไม่ว่าจะเป็นตระกูล เผ่า หมู่บ้าน โบสถ์หรือวัด ที่เคยสร้างความรู้สึกร่วมกันในขณะที่ทุกวันนี้สถานที่ทำงาน โรงงาน สถาบันการศึกษาและอาชีพกำลังมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะแหล่งกำหนดสถานภาพและบทบาทของบุคคลอย่างเป็นทางการ

3. มีพันธะหน้าที่ (Obligations) สมาชิกของชุมชนต้องมีพันธะ หรือภาระหน้าที่ที่ชัดเจนที่ต้องกระทำให้กับชุมชนในสังกัด โดยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่างในชุมชน เพื่อสร้างและดำรงชีวิตของชุมชนให้คงอยู่

4. มีความใกล้ชิดสนิทสนมแบบสังคมนับ (Gemeinschaft) ชุมชนต้องมีโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมของหมู่สมาชิก สมาชิกสามารถมีความสัมพันธ์ภาพต่อกันและกันได้หลาย ๆ บทบาทในสภาพที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน ไม่มีเงื่อนไขที่ส่อสภาพไปทางกีดขวางเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะพวก ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการเสริมสร้างศักยภาพของบุคคลในการที่จะแสดงความสามารถในเรื่องต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากและแก่ชุมชนโดยตรง

5. มีวัฒนธรรม (Culture) ชุมชนเป็นแหล่งกำเนิดของระบบคุณค่า การสร้างสรรค์และการแสดงออกซึ่งวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่ต่างมีคุณลักษณะเฉพาะตัว (Unique Characteristics) ที่แนบแน่นกับชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นกลไกเสริมสร้างให้สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ผลิตวัฒนธรรมเพื่อใช้เองมากกว่าเป็นเพียงผู้บริโภควัฒนธรรมที่หยิบยืมมาจากชุมชนอื่น และมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดความแตกต่างหลากหลายระหว่างชุมชนต่าง ๆ และเกิดภาวะการณ์มีส่วนร่วมที่กว้างขวางมากขึ้น

จากลักษณะของชุมชนที่กล่าวมาทำให้เข้าใจภาพรวมของชุมชนมากขึ้น ซึ่งลักษณะชุมชนดังกล่าวทำให้ทราบว่า แม้นิยามความหมายของหลาย ท่านที่ได้เสนอมามีความหลากหลาย แต่ภาพโดยรวมของความเป็นชุมชนที่เป็นแก่นของคำว่าชุมชน ก็ไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ด้วยความที่ชุมชนถือได้ว่าเป็นพลวัตร มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การให้ความหมายของชุมชนเป็นสื่อที่อธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมหรือเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน ลักษณะความเป็นชุมชนจึงไม่ได้เป็นหนึ่งเดียว การมองภาพความเป็นชุมชนก็ยังมีบางส่วนที่สามารถมองลักษณะความเป็นชุมชนต่างออกไปได้อีก ซึ่งมีเหตุผลมากจากการให้ความหมายของชุมชนที่สอดคล้องไปตามความรู้และประสบการณ์ของผู้ให้นิยามความหมายของชุมชน

วัฒนธรรมชุมชน

เมื่อมีความเป็นชุมชน ต่างก็มีการเรียนรู้ มีการปรับตัวและมีการสร้างสรรค์ วัฒนธรรมของตนขึ้นมา การดำรงชีพที่ต้องพึ่งพาและดัดแปลงทรัพยากรที่ธรรมชาติแวดล้อมมีให้โดยเฉพาะปัจจัยพื้นฐานคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค ทั้งด้วยการเรียนรู้และการปรับตัวโดยตรงกับธรรมชาติแวดล้อม จากการเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ สิ่งที่เราเรียนรู้และการสั่งสมประสบการณ์นี้เรียกว่าเป็นความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน ถือว่าเป็นทุนวัฒนธรรมที่สำคัญในการตั้งชุมชน หากมองถึงภาพรวมในเรื่องของวัฒนธรรมไทยจะมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมว่าเป็นมาอย่างไร

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2545, น. 97-100) ได้แยกให้เห็นถึงอารยธรรมที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยไว้ดังนี้ 1) อารยธรรมภารตะจากอินเดีย เข้ามาทางศาสนาและชนชั้นปกครองโดยรวมกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมภารตะได้เข้ามายกระดับอารยธรรมของแคว้นอุษาคเนย์ขึ้นสู่ความเจริญเป็นราชอาณาจักรมีสิทธิธรรมปกครองหลายชาติพันธุ์ โดยมีคนไทยขึ้นเป็นชนชั้นปกครองต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน และเปลี่ยนราชธานีจากสุโขทัยมาเป็นกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพฯ ในช่วงเวลารวมกัน 800 ปี 2) อารยธรรมจีน การไปมาหาสู่ระหว่างสยามกับจีนมีมาตั้งแต่กรุงสุโขทัย ตลอดสมัย 417 ปี ของกรุงศรีอยุธยา และ 200 ปีเศษของกรุงเทพฯ คนจีนเข้ามาทำมาหากินต่างยุคต่างสมัย นอกจากจีนจะนำวัฒนธรรมมากับตัวแล้วก็ได้กลืนกลายมาเป็นคนไทยในกาลต่อมา 3) อารยธรรมยุโรป ไทยมุ่งมันเปลี่ยนแปลงและปรับตัวโดยยึดแนวทางยุโรปเพื่อให้เป็นที่ยอมรับนับถือได้ และเพื่อบรรเทาการข่มเหงหรือเอารัดเอาเปรียบของประเทศผู้ล่าอาณานิคม ในการทำให้ประเทศไทยทันสมัยไทยมุ่งปฏิรูปแบบแผนการปกครอง การศึกษา กองทัพ สาธารณูปการ กฎหมาย การคมนาคม รสนิยมในการแต่งกายและการกินอยู่ ขณะเดียวกันก็พยายามรักษา “แก่น” ของวัฒนธรรมไทยไว้

ทั้งหมดเป็นการรับและการพัฒนาวัฒนธรรมที่มองภาพรวม แต่กับการรับวัฒนธรรมที่มากเกินไปก็ก่อให้เกิดปัญหาตามมา การเรียนรู้และแสวงหา “ทุนทางวัฒนธรรม” เพื่อกลับมาเปลี่ยนแนวทางพัฒนาให้เข้ากับอัตลักษณ์และบริบทของตนเอง เป็นการมองที่ถูกต้องหากจะหันมาให้ความสำคัญกับชุมชนฐานรากของสังคม หากจะมองในเรื่องแนวคิดของวัฒนธรรม จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลและชุมชน หากเราไม่รู้จักตนเอง ไม่เคารพตนเองก็ไม่อาจพัฒนาได้ วัฒนธรรมเป็นพลังสำหรับการพัฒนาตนและสังคม ถ้าชุมชนมีวัฒนธรรมที่ดี มีศักยภาพในการพัฒนา ก็มีศักยภาพในการต้านกระแสทุนนิยมได้ แนวคิดนี้มองเห็นปรากฏการณ์ที่เป็นผลของระบบทุนนิยม ที่เน้นวัตถุนิยมทำให้คนเห็นแก่ตัว และต้องพึ่งพาทุนจากภายนอก จึงหันมาเน้น

คุณธรรมชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับจิตใจ การพึ่งพาตนเองและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543, น. 59-60) การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนก็เพื่อให้เข้าใจถึงวิถีชีวิตทั้งหมดของชุมชน เพื่อให้เข้าใจถึง “พลัง” ที่มีอยู่ในชุมชน และที่สุดก็เพื่อเข้าใจทิศทางการพัฒนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องวัฒนธรรมชุมชน จึงได้มีผู้ให้ความหมายของวัฒนธรรมชุมชนในแง่ต่าง ๆ ดังนี้

วัฒนธรรม (Culture) คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและแนวคิดที่สัมพันธ์กับโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกบุคคล และคนในหมู่บ้าน (สังคม) ในชีวิตจริงทั้งหมด ในแง่นี้วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่าง ๆ เท่านั้น แต่วัฒนธรรมคือ “บทสรุปของความคิดและการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม รวมขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งด้านการทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) ด้านอุดมการณ์ความเชื่อ และด้านของอำนาจการตัดสินใจ (การเมือง)” ทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก ซึ่งวัฒนธรรมเป็นผลจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม (บุญเทียน ทองประสาน, 2531, น. 68)

ส่วน ประเวศ วะสี (2530, น. 34-36) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นทรัพยากรที่มีค่าของสังคม โดยให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มและองค์กรย่อย ๆ เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งให้แก่สมาชิก ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและชุมชนควรเป็นแบบเท่าเทียมกัน ควรลดบทบาทหน้าที่ของรัฐและปรับปรุงวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยการเพิ่มบทบาทของศาสนาและนำวัฒนธรรมสากลเข้ามาผสมด้วย เป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ทั้งทางด้านจิตใจและความสมดุลของสิ่งแวดล้อม

ทางด้าน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา (2537, น. 238) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมของชุมชนเป็นระบบการคิด ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ที่ชุมชนตั้งไว้ กลั่นกรอง และสืบต่อเนื่องกันมา ซึ่งหากมองวัฒนธรรมหมู่บ้านในประเทศไทยจะมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขในด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากิน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก

หากจะมองภาพรวมทั้งหมดของ “วัฒนธรรมชุมชน” จะเห็นได้ว่าแต่ละชุมชนมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง มีพลัง มีระบบคุณค่าที่สั่งสมมาจากคนรุ่นก่อน ๆ และได้สะท้อนให้เห็นเป็นภาพของการปฏิบัติ และเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน ก็เข้าใจวัฒนธรรมชุมชน จะช่วยให้เข้าใจถึงโครงสร้าง ความเป็นอยู่ การดำรงชีพ และสภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน วัฒนธรรมชุมชนถือเป็นพลังของชุมชนที่ช่วยในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้ หากคนในชุมชนรู้จักใช้สิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมชุมชนให้เกิดประโยชน์กับการพัฒนาชุมชนของตนเอง ในการศึกษาครั้งนี้ “วัฒนธรรม

ชุมชน" ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษา เพราะถ้าเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน ก็จะทำให้เป็นโครงสร้างของพื้นที่ ความเป็นอยู่ การดำรงชีพ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ในแต่ละพื้นที่จะมีไม่เหมือนกัน ฉะนั้น การที่จะรู้และเข้าใจสิ่งที่เป็นชุมชน จะต้องรู้และเข้าใจวัฒนธรรมที่ชุมชนนั้น ๆ มีด้วย

กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนา คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะ กลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกัน (สุมนธา พรหมบุญ และคณะ อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2553, น. 159) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมว่า คือหนทางที่จะนำไปสู่มิติแห่ง การศึกษาตลอดชีวิต ได้โดยการให้ผู้เรียนรู้ สามารถแสวงหาความรู้ ได้ด้วยตนเอง และลงมือปฏิบัติกิจกรรมที่หลากหลายและยืดหยุ่น การจำแนกวิธีการจัดการเรียนรู้ นั้น มาลี พงษ์พงศาวิ (2541 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 163-167) ได้จำแนก การเรียนรู้ตามกลุ่มเป้าหมาย และระดับของงาน ได้แก่

1. การเรียนรู้ในระดับบุคคล เป็นการส่งเสริมการศึกษา ส่งเสริมข้อมูล เพื่อขยายการรับรู้ประกอบการตัดสินใจ นำไปสู่การพัฒนาตนเอง เพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าร่วมใน กระบวนการพัฒนา
2. การเรียนรู้ในระดับกลุ่ม การใช้กลุ่มเป็นกลไกการทำงานระดับชุมชน เป็นการ ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการทำงานร่วมกัน กระบวนการจะเริ่มจากสภาพปัญหา หรือความ ต้องการที่ดำรงอยู่ จากนั้นจึงวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา แล้วจึงแสวงหาแนวทางแก้ไข
3. การเรียนรู้ในระดับชุมชน จะใช้หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ให้ผู้เรียนเป็น ศูนย์กลาง มุ่งการศึกษาที่เกิดจากการปฏิบัติ สอดคล้องกับความต้องการและประโยชน์ต่อ กลุ่มเป้าหมาย เน้นการเสริมสร้างให้ชุมชน คิดเป็น พุดเป็น ทำเป็น
4. การเรียนรู้ในระดับเครือข่าย เป็นการเรียนรู้เพื่อมุ่งเน้นการพัฒนาให้เกิดองค์กร ประชาชน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาในระดับที่ใหญ่ขึ้นกว่าในชุมชน โดยใช้วิธีการแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา และทำกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้าน เกิดกระบวนการเรียนรู้ ที่มีการพัฒนามากขึ้น เช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่ม การจัดอบรม สัมมนา ร่วมกับองค์กรต่าง ๆ การประสานหน่วยงานเพื่อขอการสนับสนุนด้านเงินทุน ความรู้ เครื่องมือ อุปกรณ์ และการศึกษาดูงาน เป็นต้น

5. การจัดการศึกษาสำหรับเด็กและสำหรับผู้ใหญ่ เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ โดยเน้นกิจกรรมให้เหมาะสมกับวัย มีรูปแบบที่หลากหลาย สอดคล้องกับเป้าหมาย

โดยสรุป กระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่สำคัญ ที่จะนำชุมชนไปสู่การพัฒนา และนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนได้ การที่ชุมชนสามารถเรียนรู้ให้เกิดกิจกรรมการพัฒนานั้น จำเป็นจะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ ที่เน้นให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ทั้งนี้เพื่อให้ เกิดลักษณะการเสริมสร้างความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรม ให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

การมีส่วนร่วมของชุมชน

ความหมาย

ได้มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้หลากหลาย และมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของบุคคล ดังเช่น นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (อ้างถึงใน ชินรัตน์ สมสืบ, 2539, น. 21) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การทำงานร่วมกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ด้วยความร่วมมือร่วมใจ โดยการกระทำการดังกล่าว ในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือ ถูกจังหวะและเหมาะสม ทั้งการกระทำการดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพัน ให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือได้ แสดงว่าการมีส่วนร่วมเป็นผลของการร่วมมือร่วมใจ การประสานงาน และความรับผิดชอบ

นอกจากนี้แล้ว ยุพา วงศ์ไชย (2545, น. 97) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น หรือการเข้าร่วมในการแสดงการตัดสินใจ หรือการเข้าร่วมดำเนินการ ในกิจกรรมทางด้านสังคม การเมือง การปกครอง ซึ่งการเข้าร่วมนั้นจะเป็นการเข้าร่วมโดยตรง หรือสนับสนุนให้ผู้อื่นเป็นตัวแทนในการเข้าร่วมได้

ส่วน บัณฑิต อ่อนดำ (อ้างถึงใน วรณี พฤทธิธาร, 5241, น. 3-8) กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการพัฒนา โดยชาวบ้านจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจถึงปัญหาและสาเหตุ ลำดับความสำคัญก่อนหลังในการแก้ปัญหา วิธีการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ตามวิธีที่ตกลงและทำการประเมินผลร่วมกัน

ทางด้าน ชาดิชาย ณ เชียงใหม่ (2545, น. 14-15) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามความหมายว่า เป็นสิทธิและเป็นกลไกพื้นฐานของประชาชน ทั้งโดยฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล และเป็นชุมชนที่จะปกป้องและรักษาอิสรภาพทางกาย ทางปัญญา และทางจิตวิญญาณ การมีส่วนร่วมในมุมมองนี้ เป็นการแสดงออกถึงความเชื่อ และคุณค่าของการพึ่งตนเองของปัจเจกชน และชุมชน ความตระหนักในหน้าที่ของความเป็นพลเมือง ที่จะต้องร่วมกันจัดการชีวิตความเป็นอยู่ของตน ร่วมกัน

ปกครองกันเอง และปกครองตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมตามเกณฑ์คุณค่าดังกล่าวจึงมีลักษณะพื้นฐาน 3 ประการ คือ

1. เป็นการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างสรรค์ความดีงาม ให้แก่ทุกด้านของชีวิตประชาชนและชุมชน (Inclusiveness)
2. เป็นการมีส่วนร่วมเพื่อความเท่าเทียมกัน (Equity) ของปัจเจกชนและกลุ่มคนในการมีส่วนร่วมให้ (Give) และมีส่วนได้รับผลประโยชน์ (Take) จากการกระจายทรัพยากรสาธารณะ
3. เป็นการมีส่วนร่วมที่ทำให้เกิดคุณธรรม (Justice) แก่ปัจเจกชน และกลุ่มคนที่มีสถานภาพต่างกัน ได้มีปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะของการแบ่งปัน เกื้อกูลกัน อุ่มชูกัน และการเรียนรู้ร่วมกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่มีความสำนึก ร่วมกันในความรู้สึกเป็นเจ้าของ ส่งผลให้ประชาชนได้มีโอกาสได้เข้าไปร่วมคิด ตัดสินใจในการกระทำการใดที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับตนในทุกขั้นตอน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชน เนื่องจากเป็นเรื่องของประชาชน ผู้ที่รู้ดีที่สุดคือประชาชน จึงได้ทุกอย่างมาตรงกับความต้องการ

กระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนานั้น ประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยมีนักวิชาการ หรือนักพัฒนาจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนดำเนินกิจกรรมการแก้ไขปัญหา การปฏิบัติงานการร่วมรับผลประโยชน์และการติดตามประเมินผล

เดวิท แมทวีส (ฐิรวุฒิ เสนาคำ, ผู้แปล, 2540, น. 15-18) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ในหลักการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมีดังนี้

1. การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดปัญหา ไม่เพียงแต่จากแง่มุมของผลประโยชน์ของตนเท่านั้น แต่รวมถึงผลประโยชน์ของคนอื่นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วม และเป็นขั้นตอนแรกของการกระตุ้นจิตสำนึกของประชาชน และร่วมแก้ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน
2. การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ เป็นกระบวนการตัดสินใจที่ใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาจะยังไม่ตกลงเห็นพ้องต้องกัน แต่เป็นการสร้างแนวกว้าง ๆ และเผยให้เห็นเป้าหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ยัง

เป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นตัวช่วยเสริมสร้างพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมตามที่ตัดสินใจ

3. การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมดำเนินพลังรวมหมู่ของประชาชน มีความหลากหลาย และเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก เกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ นำมาซึ่งการกำหนดแนวทางทั่วไปของการดำเนินกิจกรรมเผยให้เห็นผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกันของผู้เข้าร่วม และเป้าหมายที่อาจร่วมกันได้ กิจกรรมสาธารณะเกิดจากเป้าหมายที่ร่วมกันของผู้คนจึงก่อให้เกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

4. การประเมินกิจกรรมโดยสาธารณะ คือการเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน โดยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่าความพยายาม และกิจกรรมที่ดำเนินการใดมีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประเมิน และปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ในทางปฏิบัติ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาที่กล่าวมาข้างต้น ประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ดังนั้นการตัดสินใจ (Decision Making) จึงเป็นส่วนสำคัญที่นักพัฒนา จะต้องเปิดโอกาสได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนา จึงจะถือว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะประชาชนเป็นฝ่ายกำหนดความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไปนั้นประชาชนอาจเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่าจะทำอะไร เข้าร่วมในการนำโครงการไปปฏิบัติ โดยเสียสละทรัพยากรต่าง ๆ เช่นแรงงาน วัสดุ เงินหรือร่วมมือในองค์การหรือกิจกรรมเฉพาะด้าน เข้าร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาและร่วมในการประเมินผลโครงการ (ปธาน สุวรรณมงคล, 2527, น. 82) ลักษณะของการมีส่วนร่วมมีดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในผลประโยชน์

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน

วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า (2545, น. 380-381) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

1. เพิ่มคุณภาพการของการตัดสินใจ กระบวนการปรึกษาหารือกับสาธารณะชนช่วยให้เกิดความกระจ่างในวัตถุประสงค์และความต้องการของโครงการหรือนโยบายนั้น ๆ ได้อยู่เสมอ

2. ลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา โดยทั่วไปกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มรูปแบบมักจะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและเสียเวลา แต่ในทางปฏิบัติแล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนมาตั้งแต่ต้นสามารถที่จะลดความล่าช้าและลดค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งของประชาชนได้ การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งอาจจะดูสิ้นเปลืองและเสียเวลามากกว่าที่จะตัดสินใจได้ แต่ว่าเมื่อตัดสินใจแล้วและนำมาสู่การปฏิบัติอาจจะเป็นวิธีการที่ประหยัดกว่าด้วยซ้ำ การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำไปอย่างรวดเร็วและดูเหมือนจะไม่สิ้นเปลือง อาจจะเสียค่าใช้จ่ายมากกว่า ถ้าการตัดสินใจนั้นไม่ได้ทำให้เกิดข้อตกลงระหว่างกลุ่มหรือความเห็นชอบในกลุ่มต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องได้ แต่กลับนำไปสู่ความขัดแย้งของประชาชนอย่างต่อเนื่องมากขึ้น การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถเกิดผลในการยอมรับอย่างสูงต่อการตัดสินใจโดยกลุ่มซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสียในการตัดสินใจนั้น ๆ วิธีการนี้จะช่วยลดความขัดแย้งระหว่างการนำไปปฏิบัติ ทำให้เกิดการประหยัดค่าใช้จ่าย ซึ่งโดยทั่วไปมักจะแพงกว่าค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากการจัดทำหรือดำเนินการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในระยะต้น

3. การสร้างฉันทามติ โครงการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถที่จะสร้างความมั่นคงและยืดยาวมีการยอมรับระหว่างกลุ่มซึ่งก่อนหน้านี้อาจจะมีความเห็นขัดแย้งกันคนละทาง การมีส่วนร่วมนี้ยังก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างคู่กรณี ลดความขัดแย้งทางการเมือง และก่อให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ

4. ความสำเร็จและผลในการปฏิบัติของโครงการ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้คนเรามีความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของการตัดสินใจนั้นและครั้งหนึ่งเมื่อได้ร่วมตัดสินใจแล้วย่อมต้องการที่จะเห็นสิ่งนั้นนำไปปฏิบัติได้ ไม่เพียงแต่จะมีความสนับสนุนทางการเมืองต่อการนำไปปฏิบัติ แต่กลุ่มและปัจเจกชนอาจจะกระตือรือร้นในการที่จะช่วยให้เกิดผลในการปฏิบัติ

5. การหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้า หรือหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่รุนแรง ความขัดแย้งในโครงการอาจนำไปสู่ การปฏิบัติอันยากที่จะแก้ไข กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดโอกาสที่กรณีจะแสดงความต้องการของกลุ่มเขาและความห่วงกังวลที่ปราศจากความรู้สึกที่เป็นปฏิปักษ์ การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้นสามารถลดการเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรงที่อาจจะเป็นไปได้ อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ใช่ยาวิเศษ มันไม่อาจจะลดหรือกำจัดความขัดแย้งในทุก ๆ กรณีได้

6. ความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมโดยทั่วไปแล้วการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่ความชอบธรรมและการดำรงอยู่ของความชอบธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการตัดสินใจก่อให้เกิดความขัดแย้งก็จะต้องใช้กระบวนการตัดสินใจซึ่งโปร่งใสและน่าเชื่อถือต่อ

สาธารณชน และซึ่งให้สาธารณชนมีส่วนร่วม โครงการมีส่วนร่วมของประชาชนยังก่อให้เกิดความเข้าใจถึงเหตุผลที่นำไปสู่การตัดสินใจนั้น ๆ

สรุป จากทั้งหมดที่กล่าวมา การมีส่วนร่วมถือเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา เพราะเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นที่ดีของการทำงาน การเข้ามามีส่วนร่วมนั้น จะทำให้การพัฒนาดำเนินการไปได้อย่างตรงตามวัตถุประสงค์ เพราะการมีส่วนร่วมเป็นการทำงานที่ผ่านการระดมสมอง การร่วมคิดร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ในประเด็นปัญหาที่ต้องการ เมื่อมีการปฏิบัติความสำเร็จต่าง ๆ มักเกิดขึ้นได้ตรงกับความต้องการของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม ผู้ศึกษาใช้แนวความคิดการมีส่วนร่วม นำมาวิเคราะห์ถึงเงื่อนไขการเกิดโครงการหมู่บ้านน่าอยู่ว่า ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ มากน้อยแค่ไหน อย่างไรก็ตาม การเข้ามาร่วมของประชาชนในพื้นที่เข้ามาในลักษณะใด โดยตรงหรือโดยผ่านผู้แทน ซึ่งในเรื่องของการมีส่วนร่วมนี้ก็จะแสดงให้เห็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนได้ชัดเจนขึ้น

ผู้นำ

ความหมายและลักษณะผู้นำ

ผู้นำ ถือเป็นสมาชิกในชุมชนที่มีความสามารถในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการ หรือคำสั่งของตน ผู้นำในที่นี้มองได้หลากหลาย เช่น ผู้นำทางการเมือง ผู้นำหมู่บ้าน แพทย์ตำบล ผู้นำทางการศึกษา เช่น ครู กรรมการศึกษา ผู้นำทางเศรษฐกิจ เช่น ผู้ร่ำรวย พ่อค้า ผู้นำกลุ่มชาวนา ผู้นำกลุ่มชาวไร่ ผู้นำกลุ่มทอผ้า ผู้นำทางศาสนา เช่น สมภารวัด ฯลฯ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547, น. 16) ได้กล่าวว่า ภาวะผู้นำ ทำให้เกิดการพัฒนา ภาวะผู้นำหรือผู้นำประเภทต่าง ๆ ยังมีมากเท่าใด ก็จะทำให้การพัฒนามีระดับสูงมากขึ้นเพียงนั้น ทั้งนี้ก็เพราะผู้นำมักจะเป็นคนที่มีคุณภาพ การทำงานของผู้นำจึงพลอยมีคุณภาพหรือมีประสิทธิภาพไปด้วย หรือไม่เช่นนั้นผู้นำจะสามารถรวมคนได้เป็นจำนวนมาก จึงทำให้การทำงานใหญ่หรืองานที่มีปริมาณมากทำได้สำเร็จง่ายขึ้น นอกจากนั้นด้วยบารมีของผู้นำ จึงทำให้เกิดผลดีแก่การพัฒนา

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2537, น. 46-58) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้ผู้นำได้รับการยอมรับจากชุมชน คือ

1. ความรู้ความสามารถพิเศษของผู้นำ เป็นผู้ที่มีความสามารถในการมองปัญหา วิเคราะห์ปัญหา มีการติดต่อประสานงานกับภายนอก
2. มีความมุ่งมั่น จริงใจ และทำงานด้วยความเสียสละ

3. ความเหมาะสมสอดคล้องของกิจกรรมในการแก้ปัญหาของชุมชน หมายความว่า การที่ผู้นำได้จัดทำกิจกรรมหรือโครงการที่ตรงกับความต้องการของคนในชุมชน ผู้นำคนนั้นก็ จะได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมากกว่าผู้ที่ทำกิจกรรมที่ไม่ตรง และไม่ตอบสนองกับ ความต้องการของคนในชุมชน

4. การยอมรับของบุคคลภายนอก เมื่อคนภายนอกให้การยอมรับผู้นำ คนภายในก็ ยอมรับผู้นำมากขึ้น

5. บุคลิกภาพของผู้นำ เช่น การให้ความสนใจใฝ่รู้ศึกษาด้วยตนเองเสมอ การกล้า ทดลองทำสิ่งใหม่ ๆ รู้จักเรียนรู้ เป็นคนช่างคิด ช่างทำ ช่างสังเกตจดจำ มีความเป็นตัวของตัวเองสูง รวมทั้งมีความสามารถในการประสานงาน มีความเข้าใจชุมชนของตนเอง และสังคมภายนอก ชุมชน

6. ปัจจัยครอบคร้ว ผู้นำที่ครอบคร้วให้การสนับสนุนในการทำกิจกรรม จะได้รับการ ยอมรับเป็นอย่างดี

พระธรรมปิฎก (อ๋างถึงใน ปาฐาติ วลัยเสถียร, 2543, น. 228) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบ ของความเป็นผู้นำไว้ว่า

1. ต้องมีความรู้หรือทักษะในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่กลุ่มหรือชุมชนต้องการ
2. ต้องมีผู้ตาม ได้แก่ สมาชิก
3. มีโอกาสที่จะใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์
4. มีความสามารถที่จะใช้ความรู้นั้น

ในการศึกษาภาวะผู้นำนี้ ผู้นำถือเป็นองค์ประกอบภายในชุมชนที่สำคัญ มีส่วนในการ พัฒนาทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นในชุมชน ผู้ศึกษาจะได้นำมาวิเคราะห์ถึงการดำเนินกิจกรรม ความสำคัญของผู้นำมีมากน้อยแค่ไหน การมีผู้นำทำให้การดำเนินโครงการหมู่บ้านอยู่ประสพ ความสำเร็จหรือไม่ หากไม่มีผู้นำการดำเนินงานจะเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นการค้นหาจุดแข็งที่ชุมชนมี ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินงาน

4. แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

การพัฒนาที่มุ่งเน้นพัฒนาเพียงด้านเดียวเหมือนเช่นการพัฒนาที่ผ่านมา ที่เน้นสร้าง รายได้ และส่งเสริมเพื่อให้เศรษฐกิจของประเทศเจริญ โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาด้าน อื่น ๆ มากนัก ส่งผลให้เกิดปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ จนทำให้มีการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ การพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในหลาย ๆ ฉบับต่อมา เพื่อให้การพัฒนา

เป็นไปอย่างถูกทิศทาง โดยการหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน โดยให้ชุมชนเป็นฐานราก ในการพัฒนา ประชาชนเริ่มต้นตัวให้ความสนใจในการพัฒนาตนเองและท้องถิ่น ไม่รอรับการ ให้บริการจากส่วนราชการเหมือนก่อน เพราะประชาชนเริ่มทราบว่าการรอรับบริการ การบริหาร ประเทศแบบการสั่งการจากบนลงล่าง (Top down) เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ชุมชนมีแต่ความอ่อนแอ ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เมื่อผลการพัฒนาเป็นดังที่กล่าว กระแสการเรียกร้องให้สร้างความเข้มแข็ง ของชุมชนในทุกระดับในประเทศไทยได้เริ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อประเทศไทยเผชิญปัญหา “เศรษฐกิจฟองสบู่แตก” ทำให้คนไทยเร่งหาคำตอบกันมากขึ้น หลายคนเริ่มถามตัวเอง ถามถึง สังคมของตนเองมากขึ้น จนเริ่มเกิดเป็นความสงสัยร่วมกันว่า สังคมไทยมิได้เกรียงไกรและแข็งแกร่ง อย่างที่คิด การสร้างความเจริญ การพัฒนาตามกระแสหลัก และการเปิดความสัมพันธ์กับ เศรษฐกิจในระดับโลก ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมที่รวดเร็ว แม้จะได้มาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น อย่างมากมายของคนบางกลุ่มเท่านั้น แต่ก็ได้ทิ้งความเสื่อมโทรม และความร่อยหรอของฐาน ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของประเทศ และความเป็น “ชุมชน” ความภูมิใจและการช่วยเหลือกัน หดหายไป在社会ไทย

ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

นักพัฒนาและนักวิชาการหลายกลุ่ม ได้ให้ความหมายของ ชุมชนเข้มแข็งไว้ดังนี้ ดวงแก้ว จันทรสระแก้ว และ วิชุนา ปาณณังษ (2541, น. 40) กล่าวว่า ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่คนมีความสุข ครอบคลุมอบอุ่น เศรษฐกิจมั่นคง สิ่งแวดล้อมยั่งยืน อันเป็นผลลัพธ์ จากสถานะพื้นฐาน นับตั้งแต่วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำ มาหากิน สภาพแวดล้อมและทรัพยากร การปกครองตนเอง ตลอดจน “กระบวนการทางสังคม” ของชุมชนนั้น ๆ เช่น การลงแขก ลงแรงช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การถก การเสวนา ร่วมเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนปัญหาต่าง ๆ ด้วยกันในชุมชน ตลอดจนลักษณะ สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในชุมชน ทั้งในวิถีชีวิต และการทำมาหากิน เป็นต้น สถานะ และกระบวนการชุมชนเหล่านี้เองก่อให้เกิด “พลังชุมชน” ในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของระบบเศรษฐกิจที่มั่นคง ในรูปแบบการเกษตร ผสมผสาน หรือธุรกิจขนาดย่อมในชุมชน ที่ช่วยให้ชุมชนสามารถสืบทอดวิถีการทำมาหากินไปยัง ชุมชนรุ่นต่อไป การมีกลุ่มออมทุนในรูปแบบสหกรณ์ออมทรัพย์หรือธนาคารชุมชน เพื่อเป็น สวัสดิการและเป็นหลักประกันอันมั่นคงให้คนในชุมชน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้นอยู่ พร้อมหน้า การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนที่สมบูรณ์ยั่งยืน การมีกลไกการปกครองตนเองที่เข้มแข็ง การมีการศึกษาที่เหมาะสมกับท้องถิ่น พลังชุมชนนี้เองที่สร้างสภาพ “คนมีความสุข ครอบคลุม

อบอุ่น เศรษฐกิจมั่นคงสิ่งแวดล้อมยั่งยืน” ในชุมชนดังกล่าวข้างต้น และจะเป็นความเข้มแข็งของชุมชนในการเผชิญกับแรงปะทะต่าง ๆ จากโลกภายนอก ไม่ว่าจะเป็นแรงปะทะจากกระแสเศรษฐกิจทุนนิยม กระแสการเมืองระดับชาติและท้องถิ่น กระแสสื่อมวลชน ซึ่งชุมชนจะได้ใช้ความเข้มแข็งนี้ในการต้านแรงปะทะต่าง ๆ ด้วยการพิจารณาพิจารณาให้ไตร่ตรอง เลือกสรรวิถีชีวิต และวิถีการพัฒนาที่เหมาะสมให้แก่ตนเอง

ส่วน ประเวศ วะสี (2541, น. 46) ได้ให้ความหมายของชุมชนที่มีความเข้มแข็งว่า คือ การที่สมาชิกในชุมชน มีความสามารถในการบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนและปัญหาอื่น ๆ ให้สามารถเผชิญกับภาวะวิกฤตต่าง ๆ ได้ ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดจากการที่คนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เข้ามาร่วมคิดร่วมทำ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ความเป็นชุมชนจะทำให้เกิดศักยภาพในการแก้ปัญหาทุกชนิด ทั้งทางเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมการเมือง และสุขภาพ

นอกจากนี้แล้ว กรมการปกครอง (2545, น. 63) ได้ให้ความหมายของชุมชนเข้มแข็งว่า หมายถึง ชุมชนที่มีความสามัคคี มีอาชีพและเศรษฐกิจมั่นคง สุขภาพปลอดจากยาเสพติดและโรคเอดส์ สิ่งแวดล้อมดี มีกฎและปฏิบัติตามกฎ มีผู้นำผู้ตามที่ดี มีความไม่เรียนรู้ร่วมกัน รู้จักการให้สอยทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น มีความเสียสละและพึ่งพาอาศัยกัน มีศีลธรรม ประสานงานกับองค์กรภายนอกสม่ำเสมอ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีความอดออมและอดทน การสื่อสารและสามารถจะเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายได้ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ของเมืองหรือชนบทได้รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน ในรูปต่าง ๆ เช่น กลุ่ม ชมรม สหกรณ์ องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายและอื่น ๆ ที่มีความหมายแสดงถึง การร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ต้องมีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และมีความเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่น ๆ ด้วย โดยองค์กรชุมชนเหล่านี้จะมีความรู้ การตัดสินใจ การดำเนินงานพัฒนา การบริหารจัดการและการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน ตลอดจนความรัก สามัคคี เอื้อเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ภายในชุมชนที่ดีขึ้นและมีผลกระทบไปสู่ชุมชนภายนอกตามมา

จากความหมายชุมชนเข้มแข็งที่มีผู้รู้ได้กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปความหมายได้ว่า หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนมีความสามารถในการบริหารจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างต่อเนื่องด้วยความสามัคคี มีความเอื้ออาทร มีการเรียนรู้ร่วมกันและสามารถพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ภายในชุมชนต้องมีกฎระเบียบ

และมีการปฏิบัติตามกฎกติกาของชุมชน มีผู้นำ มีการใฝ่เรียนรู้ มีความเสียสละและมีศีลธรรม การที่ชุมชนมีองค์ประกอบเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชน มีการแก้ปัญหาได้ถูกต้อง คนในชุมชนมีความสุข ครอบคลุมอบอุ่น เศรษฐกิจมั่นคง สภาวะแวดล้อมยั่งยืน ทั้งหมดนี้คือความหมายของชุมชนเข้มแข็งและการที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้นั้น มีหลายปัจจัยของการเกิดคือ การที่คนมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เข้ามา่วมคิด ร่วมทำ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในทางปฏิบัติ ทำให้สามารถดำเนินการและสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ การทำให้ชุมชนเข้มแข็งนั้นคนในชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วม มีการรวมกลุ่มองค์กรชุมชน ในรูปแบบต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็น "พลังชุมชน" ที่ร่วมกันพัฒนาให้ทุกอย่างไปสู่เป้าหมายที่กำหนดได้

องค์ประกอบชุมชนเข้มแข็ง

ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นเรื่องที่จะต้องเข้าใจถึงสภาพปัญหาและวิกฤตที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งต้องเผชิญอยู่ หากชุมชนนั้น ๆ สามารถปรับแต่งวิถีชุมชน และคิดวิเคราะห์ปัญหาที่แท้จริงที่ตนเองประสบอยู่ (มิใช่ให้คนภายนอกมากำหนด) โดยใช้เทคนิคและวิธีการที่เหมาะสมกับโอกาสและสถานะของชุมชนนั้น ๆ บางชุมชนอาจต้องประยุกต์ใช้วัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม โดยแต่งเติมส่วนที่ช่วยในการวิเคราะห์สถานการณ์ที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริง บางสถานการณ์อาจจำเป็นต้องใช้เครื่องมืออย่างใหม่ ทั้งหมดนี้กำหนดเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ร่วมกันอย่างอดทนและสันติ ให้เกิดความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน อย่างน้อยจนกว่าปัญหาและวิกฤตจะลุล่วงไปในระดับหนึ่ง

อนุชาติ พวงสำลี และคณะ (2540, น. 16-18) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่ทำให้สังคมเข้มแข็งประกอบด้วยประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญดังนี้

1. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน ความเป็นกลุ่ม องค์กรที่มีสำนึกต่อสาธารณะนั้น คนในองค์กรจะต้องมองเห็นอนาคตข้างหน้าร่วมกัน รู้และเข้าใจร่วมกันถึงทิศทางที่จะไปด้วยกันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน

2. การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง การมีส่วนร่วมของทุกคนทุกฝ่ายเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรับรู้ ตัดสินใจและร่วมลงมือปฏิบัติเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงที่จำเป็นร่วมกัน

3. ความเป็นธรรมชาติที่ไม่ใช่การก่อตั้ง ความเป็นองค์กรของสังคมที่อยู่ นอกเหนือจากการควบคุมของอำนาจรัฐ ประชาสังคมจึงเกิดขึ้นบนเงื่อนไขของสำนึกที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน บนพื้นฐานของการเติบโตอย่างเป็นธรรมชาติ เพราะการจัดตั้งหรือแต่งตั้งโดยกลไกอำนาจรัฐ ย่อมทำให้องค์กรและการดำเนินกิจกรรมขาดความเป็นอิสระและขาดความยั่งยืน ต่อเนื่อง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเกิดและเติบโตอย่างเป็นธรรมชาติย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ถึง

ระดับแห่งสำนึกของความเป็นพลเมือง (Civic Consciousness) ว่าจะสามารถแสดงศักยภาพร่วมกันแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนของชุมชนท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด

4. ความรัก ความเอื้ออาทร สมานฉันท์ การรวมกลุ่มของประชาสังคมบนพื้นฐานที่หลากหลายนั้น จำเป็นต้องสร้างขึ้นบนรากฐานแห่งความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทรและสามัคคี เงื่อนไขแห่งความรักสมานฉันท์ จะเป็นส่วนที่เชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลัง

5. องค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้ การดำรงอยู่ในสังคมอย่างสร้างสรรค์และมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ ต้องอาศัยสติปัญญาความรู้ในการแก้ปัญหา กำหนดทิศทางข้างหน้า ดังนั้นจึงต้องสร้างและสะสมองค์ความรู้ที่สามารถปรับใช้และเรียนรู้เพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา

6. มีการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกัน องค์ประกอบของการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคมจะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นกับพลังชุมชน กระบวนการก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน จำเป็นต้องอาศัยเทคนิค วิธีการหลากหลายและสอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่ แต่ละกลุ่ม ซึ่งจะต้องคิดค้นร่วมกัน

7. การติดต่อสื่อสารอย่างต่อเนื่อง เป็นเครือข่ายความร่วมมือ การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระบบการสื่อสารของประชาคมควรเป็นแนวราบไม่ใช่แนวตั้ง นอกจากนี้ความร่วมมือกับสื่อสารมวลชนทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่นย่อมเป็นวิธีการสื่อสารของประชาสังคมที่สำคัญ

จากการจัดงานพลังชุมชนสู่วิถีการพึ่งตนเอง โดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (2546, น. 87-95) ได้รวมกลุ่มย่อยเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ในเรื่องชุมชนเข้มแข็ง ได้ประมวลภาพรวมองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งไว้ดังนี้ การจะทำให้องค์กรเข้มแข็งจะต้องประกอบด้วย ชุมชนต้องมีการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร มีความรู้ความเข้าใจการเมืองภาคประชาชน/และการเมืองในระบบ มีการจัดองค์กรที่ชัดเจน มีการกำหนดระบบระเบียบที่ชัดเจน มีเงินทุนดำเนินการ มีทรัพยากรคน มีความร่วมมือ ครอบคลุมเข้มแข็งอยู่ดีกินดี มีความเอื้ออาทร มีเครือข่ายเข้มแข็ง ทำให้เกิดการร่วมคิดร่วมทำ และร่วมตัดสินใจส่งผลให้ได้รับประโยชน์ร่วมกัน การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้จะต้องมีการประสานการทำงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การมีผู้นำทางจิตวิญญาณและการให้ความเคารพนับถือ ชุมชนต้องพึ่งตนเอง (ทุกด้าน) ไม่ร้องขอ เอื้ออาทรต่อกัน ทั้งหมดที่กล่าวมาทำให้องค์กรชุมชนมีพลังในการสร้างสรรค์ชุมชนให้มีความเข้มแข็ง

นอกจากนี้แล้ว เดวิด แมทิวส์ (ฐิรุฒิ เสนาคำ, ผู้แปล, 2540, น. 9-20) ยังได้กล่าวว่า ผลการวิจัยที่เมืองบูเปโล ได้ชี้ให้เห็นองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็งและสามารถใช้เกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคมได้จากองค์ประกอบ 6 ประการคือ

1. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร ประกอบขึ้นด้วยเครือข่ายองค์กรทางสังคมและพื้นที่สาธารณะทางกายภาพที่เปิดโอกาสสมาชิกได้มีโอกาสพบปะสัมพันธ์หรือใช้เป็นช่องทางในการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของชุมชนและประเด็นสาธารณะโดยใช้เวทีสาธารณะ ใช้สำหรับการพูดคุยเรื่องสาธารณะสร้างสรรค์ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะแยกได้หลายระดับ ระดับพื้นฐานที่สุดคือ การพบปะของผู้คนเป็นครั้งคราว (Adhoc Associations) เป็นการพบปะกันในสภาพการพัฒนาท้องถิ่น หรือการพบปะของเพื่อนบ้าน ซึ่งเปิดโอกาสให้คนมาสร้างสัมพันธ์กัน โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะระดับถัดมาคือ การรวมกันเป็นกลุ่มที่เน้นงานด้านใดด้านหนึ่ง ส่วนโครงสร้างพื้นฐานระดับสูงสุดคือ “องค์กรร่ม” (Umbrella Organizations) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากัน จากการพบปะสมาคมของผู้คนดังกล่าว จะก่อความเข้มแข็งให้กับประชาสังคม ซึ่งจำเป็นต้องมีลักษณะพิเศษ คือ ไม่เพียงแต่เป็นการพบปะสมาคมที่วางอยู่บนความซื่อสัตย์ ความเชื่อถือกันและกันของเพื่อนบ้านและคนในครอบครัวเท่านั้น แต่ต้องขยายไปถึงคนแปลกหน้าที่เข้ามาทำงานในชุมชน ในประชาสังคมที่เข้มแข็ง ประชาชนต้องมีโอกาสในการเข้าร่วมในการพูดถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชน ที่ไม่เพียงในเวทีวงเล็กแต่รวมไปถึงเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ ที่เปิดให้ทุกคนได้รู้จักกับคนที่สนใจเรื่องเดียวกัน

2. กระบวนการสำคัญของชุมชน ประชาสังคมที่เข้มแข็ง มิได้ประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะประการเดียว แต่ต้องตรวจดูว่าคนในชุมชนมีพฤติกรรมการตัดสินใจในเรื่องสาธารณะอย่างไร การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึก “เป็นเจ้าของชุมชน” การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งจึงมิได้เป็นอะไรอื่นนอกจากชุมชนแห่งการเรียนรู้

3. ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ผู้นำมีหน้าที่ดึงดูดการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้คนอย่างมากและไม่ว่าผู้ขาดการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน พร้อมเสมอที่จะปล่อยให้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อสิ่งที่ดีกว่าและเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชน ไม่รีบร้อนในการแก้ปัญหาเพื่อกระตุ้นให้ปัญญาใหม่ก่อเกิดและเป็นผู้พร้อมที่มีการเรียนรู้จากความล้มเหลวอย่างไม่ยอมจำนน

4. กรอบแนวคิดหรือภาพที่อยู่ในหัวของคนในชุมชน การก่อตัวของชุดความคิดในการกระทำของสาธารณะชน ในการพิจารณาปัญหาสาธารณะ โดยสมาชิกต้องตระหนักในความรับผิดชอบร่วมกันหรือตระหนักว่าเป็นปัญหารวม ต้องเข้าไปแบกรับและแก้ปัญหาโดยสมาชิกหรือคนในท้องถิ่นอย่างไม่ย่อท้อและไม่รอรับความช่วยเหลือ

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นพลเมืองต่อสถาบันต่าง ๆ ชุมชนที่เข้มแข็ง พลเมืองในชุมชนจะไม่ค่อยรับหรือพึ่งพาจากรัฐ แต่จะสัมพันธ์ระหว่างกันในระดับเดียวกันหรือแนวราบ จึงทำให้เกิดความเข้าใจและไว้วางใจกัน

6. นึกความเป็นชุมชนและชนบทแห่งการแบ่งปัน ความสำคัญของความเป็นชุมชนและชนบทนิยมแห่งความร่วมมือ ชุมชนที่เข้มแข็ง พลเมืองมีความสำนึกในความเป็นชุมชนสูง มีจิตวิญญาณสาธารณะและมีชนบทนิยมแห่งความร่วมมือ ไว้วางใจ แบ่งปันและเอื้ออาทร โดยเฉพาะการแก้ปัญหาาร่วมกัน จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความสำนึกความเป็นชุมชนและส่งเสริมให้พลเมืองอยากทำงานร่วมกัน

ลักษณะของความเข้มแข็ง

จากการศึกษาของ ตะติยา กาฬสุวรรณ (2546, น. 17) ได้กล่าวถึงลักษณะของความเข้มแข็งไว้ ดังนี้

1. สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชน ที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
2. สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน
3. มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้สมาชิกทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วม โปร่งใส และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ
4. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วมร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน และประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน
5. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน
6. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คน และมุ่งหวังการพัฒนาที่ยั่งยืน
7. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป
8. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้านชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการและอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

จากความหมาย องค์ประกอบและลักษณะของชุมชนเข้มแข็งที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นเรื่องที่คนในชุมชนสัมผัสได้และสามารถกำหนดความเข้มแข็งของชุมชนได้โดยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ที่ชุมชนทำได้ไม่ว่าจะเป็น การรวมกลุ่ม การจัดตั้งองค์กรชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดพลังแห่งการสร้างสรรคความเข้มแข็งให้เกิดขึ้น องค์ประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งนั้นก็ขึ้นอยู่กับลักษณะการบริการ การเข้ามามีส่วนร่วม ความสามัคคี และความเอื้ออาทรของคนในชุมชน นอกจากนี้การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้นคนในชุมชนต้องรู้จักการดึงเอาศักยภาพต่าง ๆ ที่มีในชุมชนมาใช้ไม่ว่าจะเป็นศักยภาพของผู้คน ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี หรือแม้แต่ศักยภาพด้านทรัพยากรที่มีอยู่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าเพราะทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นการดึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ซึ่งเป้าหมายของการพัฒนาเพื่อให้เป็นชุมชนเข้มแข็งนี้ก็เพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีความเป็นอยู่ มีชีวิตที่ดี มีความสุขได้เท่าที่ศักยภาพของชุมชนนั้น ๆ จะทำได้

5. ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้รวบรวมการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมและเรื่องเมื่องน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ ที่สะท้อนให้เห็นการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการบริหารจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนดำเนินการ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทุนทางสังคม

กวิพัฒน์ สุขแจ่ม (2457, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมกับการแก้ปัญหา ยาเสพติด กรณีศึกษาบ้านคลองจรเข้ น้อย ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการแก้ปัญหา ยาเสพติดได้ผลสำเร็จ กระบวนการทุนทางสังคมก่อให้เกิดพลังที่นำไปสู่ การแก้ไขปัญหายาของชุมชน โดยอาศัยปัจจัยภายในต่าง ๆ อาทิความเข้มแข็งของผู้นำ ค่านิยมที่ดีงามของคนในชุมชนและการประสานกับหน่วยงานภายนอกเข้ามาร่วม เพื่อก่อให้เกิดเป็นพลังทางสังคมในการขับเคลื่อนชุมชน ให้สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหายาเสพติด ได้อย่างมีประสิทธิภาพได้มากยิ่งขึ้น ปัจจัยภายในที่สำคัญปัจจัยหนึ่งได้แก่ ผู้นำธรรมชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกที่สามารถดูแลชุมชนอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง รวมทั้งเป็นแกนนำที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการแก้ปัญหายาเสพติดให้เกิดความยั่งยืนได้ ส่วนปัจจัยภายนอกที่สำคัญคือ วิทยาการกระบวนการที่นำเอาองค์ความรู้ใหม่

เข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีและมีการสร้างการยอมรับของคนในชุมชน ทั้งนี้เพราะหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการแก้ไขปัญหายาเสพติด อยู่ที่ความศรัทธาและความไว้วางใจต่อกัน

ส่วน ญัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการและพลวัตของทุนทางสังคม: กรณีศึกษา กลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า สภาพแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน การศึกษาได้พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนเกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้นั้นมาจาก ปัจจัยด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อ ค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน สิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ อันได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องแสวงหากำไรจากการทอผ้าที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเน้นเรื่องมูลค่ามากกว่าคุณค่า แต่ขณะเดียวกันกลุ่มทอผ้า ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังเป็นความไม่ชัดเจน และดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งภายในตัวเองของสมาชิกกลุ่ม

ผลการดำเนินกิจกรรมกลุ่มทอผ้าฯ ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออมมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้น และสามารถลดต้นทุนจากการใช้วัสดุจากธรรมชาติ ผลการศึกษายังพบว่า การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนกระบวนการทุนทางสังคมให้สามารถดำเนินงานไปได้ โดยอาศัยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานจากหลาย ๆ ฝ่าย ในลักษณะพหุภาคี ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นยังพบว่า การทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่ม และชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

ผู้ที่ศึกษาในเรื่องกระบวนการทุนทางสังคมที่น่าสนใจอีกเรื่องคือ กนกวรรณ จินานุวัฒนา (2546, น. บทคัดย่อ) ศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชนของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง ตำบลคลองกระเจง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ผลการศึกษาพบว่า ในการดำเนินธุรกิจของกลุ่มแม่บ้านฯ การเกิดกลุ่มเริ่มจากมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ และความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน นอกจากนั้นการที่ชุมชนมีสภาพภูมิประเทศ ทำเลที่ตั้งใกล้แหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์นับว่า มีส่วนทำให้การดำเนินธุรกิจ

ชุมชนเป็นไปได้อย่างดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ผลการศึกษายังพบว่า การที่กลุ่มมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ที่สมาชิกของกลุ่มมีความเป็นเครือญาติกัน และการที่ชุมชนมีที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ มีทรัพยากรดินที่อุดมสมบูรณ์ถือว่าเป็นปัจจัยภายในที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคมในชุมชน นอกจากนั้นการช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิชาการ เทคโนโลยี เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็ถือว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น สามารถดำเนินไปได้ด้วยดี และก่อให้เกิดพลังของชุมชนในการขับเคลื่อนธุรกิจชุมชนให้สามารถประสบความสำเร็จได้มากยิ่งขึ้น

ส่วน ธนพล พรหมสุวงศ์ (2546, น. บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร : ศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า วิธีการจัดการป่าชุมชนไพรชุมชนปลักไม้ลายเป็นลักษณะของการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายในและหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยพระสงฆ์ ได้แสดงบทบาทในการเป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในการจัดการป่าชุมชนไพร อาทิ การเป็นผู้นำในด้านการพัฒนาจิตใจ ผู้นำด้านการอนุรักษ์ และบทบาทของการเป็นผู้ให้การศึกษา ส่วนหน่วยงานภายในอันได้แก่ สมาชิกในชุมชน หน่วยงานสาธารณสุขและโรงเรียนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน สำหรับหน่วยงานภายนอกได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ชมรมแพทย์แผนไทย และกระทรวงสาธารณสุข ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้การสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณ กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น เป็นการปรับเปลี่ยนทุนประเภทต่าง ๆ เช่น ทุนมนุษย์ ทุนความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ไปเป็นทุนของชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจาก ศรัทธา ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัยกัน การรักถิ่นฐาน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความรู้สึกภาคภูมิใจของประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ และการก่อให้เกิดองค์ความรู้ และส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนไพร

ผลงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องเมื่อน้ำอยู่ ชุมชนน้ำอยู่

อัฐมา โภคาพานิชวงษ์ (2544, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “ชุมชน” และ “ประชาคม” ย่านถนนพระอาทิตย์กับกระแสการรื้อฟื้นเมืองน้ำอยู่ จากการศึกษาพบว่า มีการปะทะโต้ตอบและต่อสู้กันในการสร้างความชอบธรรมและการนิยามความหมายทางสังคมต่อกัน ระหว่าง “ชุมชน” และกลุ่มซึ่งสถาปนาตนเองเป็น “ประชาคม” ในฐานะเป็นตัวแทนของชุมชนในย่านบางลำพู ทั้งสองฝ่ายต่างมีชุดอุดมการณ์และวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกัน ประชาคมบางลำพูวางตัวเองอยู่ชุดความสัมพันธ์แบบทางการ มีวิถีคิดที่มองการรวมกลุ่มเป็นองค์กรเครือข่าย การทำงานอย่างเป็น

ระบบ ให้คุณค่าแก่สิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์เชื่อมั่นต่อแนวทางการ “สร้าง” ความเป็น “ชุมชน” ขึ้นมาใหม่และให้ความสำคัญต่อกิจกรรมที่แสดง “ภาพลักษณ์” แห่งความเข้มแข็ง สร้างสรรค์เพื่อเปิดพื้นที่ในการเข้าไปนิยามความหมายของ “เมืองน่าอยู่” ตามแบบที่คนเหล่านั้นต้องการ ในภาพอีกด้านหนึ่งที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในอุดมการณ์ชุดนั้น ชุมชนในพื้นที่ศึกษาดำรงอยู่อย่างมีกลไกและระบบที่มีความสลับซับซ้อนเกินกว่าอุดมการณ์จากภายนอกที่อ้างอิงตามแนวคิด civil society จะเข้ามาแทนที่ได้ พวกเขามีพื้นที่สาธารณะในแบบเลื่อนไหล ไม่ตายตัว เป็นทั้งพื้นที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่แปรเปลี่ยนไปตามวาระเทศกาล แตกต่างจากวิธีคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะที่หยุดนิ่ง มีขอบเขตที่แน่นอนเช่นที่ “ประชาคม” เสนอ พวกเขามีกลุ่ม องค์การของตนที่เข้มแข็ง สามารถพัฒนาชุมชนของตนเอง มีชุดประวัติศาสตร์และความทรงจำที่ร่วมสัมพันธ์กับชีวิตจริงซึ่งแตกต่างไปจากชุดที่คนภายนอกพยายามเข้ามาสร้าง นอกจากนั้น พวกเขามีระบบการช่วยเหลือแบบ “คนละไม้ละมือ” ที่ถูกมองจากกลุ่มคนภายนอกว่า “อ่อนแอ” และ “ไร้ระเบียบ” ในขณะที่กิจกรรมของ “ประชาคม” เป็นเพียงการ “สร้างภาพ” และแสวงหาประโยชน์ในสายตาของ “ชุมชน” และ “ชุมชน” ก็เข้าไปมีส่วนร่วมน้อยมาก ลักษณะของ “ชุมชน” เหล่านี้ได้ร้อยเรียงกันเข้าเป็น “ชุมชนน่าอยู่” ที่ไม่ต้องการชุดค่านิยมแบบอื่นใด ในภาพรวมอุดมการณ์ที่พยายามเข้ามาเบียดแทรกและเปิดพื้นที่ทางสังคมแก่ตนเองในรูป “ประชาคม” นี้ อยู่บนพื้นฐานของความคิดที่นิยาม “เมืองน่าอยู่” ด้วยการให้คุณค่ากับสิ่งที่ “วัฒนธรรมดั้งเดิม/เก่าแก่” พื้นที่สาธารณะทางกายภาพที่มีรากลึกทางประวัติศาสตร์ และกิจกรรมที่ปรุงแต่งขึ้นในรูปแบบโรแมนติก สิ่งเหล่านี้คือลักษณะของการโหยหาอดีต (Nostalgia) และภาพแบบอุดมคติ (Utopia) ที่ไม่มีอยู่จริง โดยปราศจากการทำความเข้าใจมิติเชิงสังคมเชิงวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่ ท้ายที่สุดมันจึงเป็นเพียงการเปิดพื้นที่ทางสังคมแก่คนเพียงกลุ่มเดียว และเบียดผลักดันให้ “ชุมชน” เข้าไปอยู่ตรงชายขอบของพื้นที่ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ไร้ตัวตนในภาพของ “บางลำพู” ที่คนเหล่านั้นพยายามสร้างให้เป็น “เมืองน่าอยู่” ขึ้นมา

กรแก้ว ไกรเพชร (2547, น. บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง “ความพร้อมของชุมชนบ้านเอื้ออาทรต่อการบริหารจัดการให้เป็นชุมชนน่าอยู่ : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการบ้านเอื้ออาทรรังสิตคลองสาม” ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ ประชากรที่ศึกษาในชุมชนบ้านเอื้ออาทรรังสิตคลองสาม ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง 26-30 ปี ประชากรส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษา เป็นผู้สมรสแล้ว โดยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีอาชีพเป็นพนักงานบริษัท มีรายได้ระหว่าง 7,000-9,000 บาท และมีสมาชิกในครัวเรือน 3-4 คน และไม่เคยมีบ้านเป็นของตนเองมาก่อน ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนที่มีลักษณะเป็นบ้านเช่า/ห้องแถว ส่วนความพร้อมของชุมชนบ้านเอื้ออาทรต่อการบริหารจัดการให้เป็นชุมชนน่าอยู่ ด้านความรู้ในภาพรวมของผู้ที่อยู่

อาศัยในเรื่องชุมชนน่าอยู่อยู่ในระดับสูง ทั้งนี้ลักษณะของชุมชนน่าอยู่คือ คนในชุมชนต้องมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงแข็งแรง และกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ที่จัดขึ้นโดยชุมชนทำให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สำหรับความพร้อมในด้านทัศนคติและการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยต่อการบริหารจัดการให้เป็นชุมชนน่าอยู่อยู่ในระดับมาก โดยเฉพาะทัศนคติที่เห็นว่าชุมชนที่มีธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมที่เอื้ออาทรช่วยเหลือกันในชุมชนเป็นชุมชนที่น่าอยู่ และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนต้องมุ่งพัฒนาให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ผู้อยู่อาศัยในชุมชน โดยการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน และการได้รับความรู้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ ทำให้ตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนได้มากขึ้น ส่วนความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการบริหารจัดการให้เป็นชุมชนน่าอยู่ในระดับมากที่สุดคือ มีการบริหารจัดการที่ดี โดยผู้นำ/คณะกรรมการชุมชนและสมาชิกชุมชนต้องทำงานร่วมกันด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และการดำเนินการของชุมชนในการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนต้องมีความเป็นธรรมตรวจสอบได้

กรอบคิดในการศึกษา

